

Kazna egzila u rimskom pravu

Gulija, Doris

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:665837>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Student:

DORIS GULIJA

Naslov diplomskog rada:

KAZNA EGZILA U RIMSKOM PRAVU

Kolegij:

RIMSKO PRIVATNO PRAVO

Mentor:

izv.prof.dr.sc. Ivan Milotić

Zagreb 2022.

Izjava o izvornosti

Ja, Doris Gulija, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Doris Gulija

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Razdoblje republike (509.g.pr.n.e. – 27.g.pr.n.e.)	2
2.1. Općenito	2
2.2. Sustav iudicia populi.....	2
2.3. Aqua et igni interdictio.....	6
2.4. Sustav quaestiones perpetuae.....	8
3. Razdoblje principata (27.g.pr.n.e. – 284.g.)	11
3.1. Općenito	11
3.2. Kazne egzila	13
3.2.1. Deportatio.....	15
3.2.2. Relegatio	21
4. Razdoblje dominata (284.g. - 565.g.).....	26
4.1. Općenito	26
4.2. Exilium	27
4.3. Relegatio.....	29
4.4. Deportatio	29
5. Zaključak.....	33
6. Literatura.....	36
7. Izvori.....	38

1. Uvod

Progonstvo, kao krovni pojam, u rimskom pravu obuhvaća više različitih ali srodnih kazni koje uključuju napuštanje rimskog područja te odlazak osuđenika na određeni otok, u provinciju ili mjesto na kopnu. Uz navedeno, osuda na ovu kaznu proizvodila je i druge pravne posljedice za osuđenika, koje su varirale ovisno o tome koja mu je varijacija kazne izrečena te tako kaznu dodatno pooštravale. No, progonstvo nije oduvijek bilo propisano kao *poena legis*. Razvoj tog instituta počeo je u razdoblju rane i srednje republike kao običajnopravna praksa napuštanja Rima prije nego što bi uopće došlo do izricanja presude optuženiku. Tek u razdoblju kasne republike ono je prvotno, s *lex Tullia de ambitu* iz 63.g.pr.n.e., uvedeno kao kazna zapriječena za izbornu korupciju, a ubrzo nakon toga i za druga kaznena djela. U razdoblju principata se u okviru *cognitio extra ordinem* razvijaju dvije nove kazne – blaža, *relegatio* i teža, *deportatio in insulam*, koje su, iako različite u svojim posljedicama za osuđenika, imale i određena zajednička obilježja.

U ovome radu korištenjem raznim izvorima rimskog prava te rezultatima pravne doktrine prikazat će se razvoj instituta progonstva u antičkom Rimu kroz tri razdoblja njegovog ustavno-političkog uređenja. U prvom dijelu, predmet rada biti će razdoblje republike čiji je početak, 509.g.pr.n.e., obilježen svrgavanjem posljednjeg rimskog kralja Tarkvinija Superba. U tome dijelu, prikazat će se razvoj egzila od dobrovoljne običajnopravne prakse koja je služila izbjegavanju izricanja osude i izvršenja smrtne kazne, te koju je slijedilo izricanje administrativne mjere *aqua et igni interdictio*, do uvođenja egzila kao *poene legis*. Nadalje, u drugom dijelu rada, analizirat će se razdoblje principata, s početkom 27.g.pr.n.e, dolaskom cara Augusta na vlast, u kojem su se kao nove samostalne kazne razvile *relegatio* i *deportatio in insulam*. Detaljno će se obraditi obilježja i kaznenopravni sadržaj navedenih kazni kako bi se omogućilo njihovo razlikovanje i razumijevanje razloga primjene bilo jedne bilo druge kazne u konkretnim slučajevima. Konačno, u trećem dijelu rada obradit će se daljnji razvoj ove kazne tijekom razdoblja dominata, čiji je početak, 284.g., obilježio dolazak cara Dioklecijana na vlast, a kraj, 565.g., smrt cara Justinijana. U tom dijelu, analizirat će se problem neprecizne upotrebe tri sadržajno različita termina - *exilium*, *relegatio* i *deportatio* – od strane carskih zakonodavaca. Na početku izlaganja o svakom sljedećem razdoblju ustavno-političkog uređenja antičkog Rima prije analize razvoja kazne progonstva ukratko će biti opisan sustav kaznenog sudovanja u okviru kojeg su se ta kazna i njezine varijacije primjenjivale te najvažnije promjene i reforme specifične za to razdoblje.

2. Razdoblje republike (509.g.pr.n.e. – 27.g.pr.n.e.)

2.1. Općenito

Razdoblje republike može se podijeliti na ranu i srednju republiku, s početkom 509.g.pr.n.e. s jedne strane, te kasnu republiku čiji početak obilježava pobjeda u Drugom punskom ratu 201.g.pr.n.e., s druge strane.¹

Razdoblje rane i srednje republike karakterizirao je sustav kaznenog sudovanja *iudicia populi* u okviru kojega su narodne skupštine (centurijatske, tributske, plebejske) provodile postupak povodom *provocatio ad populum* protiv odluke magistrata, temeljene na *coercitio*.² Iako postupak *iudicia populi* nije bio ukinut, u 2.st.pr.n.e. Senat je sve češće uspostavljao *questiones extraordinariae* – izvanredne sudove nadležne za politička kaznena djela, djela koja su počinjena izvan Rima te ona koja su posebno odjeknula u javnosti.³

U razdoblju kasne republike dolazi do uspostavljanja sustava stalnih porotnih sudova kojima predsjedava magistrat (*questiones perpetuae*) te im se povjerava da provode istragu i donose presude u slučajevima počinjenja kaznenih djela koja su dotada bila u nadležnosti narodnih skupština.⁴ Lucius Cornelius Sulla Felix kasnije svojim zakonima proširuje njihovu nadležnost i na druga kaznena djela.⁵ Između ostalog, on 81.g.pr.n.e. donosi i *lex Cornelia testamentaria nummaria*, kasnije zvan *lex Cornelia de falsis*, kojim se radi kažnjavanja različitih oblika krivotvorenja uspostavlja nova *quaestio* i propisuje *poena capitalis* koju ipak treba shvatiti kao *aquae et ignis interdictio*.⁶ Nakon Sulinog razdoblja, od donesenih postkornelijanskih zakona treba istaknuti *lex Plautia de vi* (78.g.pr.n.e.) kojim je za nasilna ponašanja koja onemogućavaju obavljanje javnih funkcija uspostavljen stalni porotni sud i propisana kazna *aqua et igni interdictio*, te *lex Pompeia de paricidiis* (55 g.pr.n.e.) koji također propisuje kaznu *interdictio aquae et igni*, ali ovaj put za slučajeve ubojstva oca ili najbližih srodnika.⁷

2.2. Sustav iudicia populi

U ranom republikanskom razdoblju progonstvo (*exilium*) još nije bilo zakonom propisana kazna (*poena legis*), već su to bile samo smrtna (*poena capitis*) i imovinska (*poena*

¹ Jaramaz-Reskušić, I., Kaznenopravni sustav u antičkom Rimu, Zagreb, 2003., str. 49

² Ibid., str. 51

³ Ibid., str. 85

⁴ Ibid., str. 87

⁵ Ibid. str. 92

⁶ Ibid., str. 98

⁷ Ibid., str. 101-102

pecuniaria) kazna, ali ipak je postojala mogućnost da se izbjegne izvršenje smrtne kazne dobrovoljnim egzilom kojeg bi slijedilo izricanje administrativne mjere *aqua et igni interdictio*.⁸ Ta običajnoppravna praksa je prvi značajni primjer primjene ideje humanitas prilikom kažnjavanja koja kasnije dovodi do smanjenja pa i ukidanja izvršavanja smrtne kazne.⁹ Tako je za vrijeme republike zahvaljujući i toj praksi smrtna kazna, nakon provedenog glasovanja u narodnoj skupštini, izvršena samo u slučajevima M. Manliusa Capitolinusa i Sp. Cassiusa Vecellinusa koji su bili optuženi za izdaju.¹⁰ O dobrovoljnom egzilu sačuvana su svjedočanstva Polibija te Cicerona. Polibije u odlomku iz svoga djela *Historiai* o općoj povijesti iznosi najstariji opis te običajne prakse, dok Ciceron u svome odlomku iz djela *Oratio pro A. Caecina* detaljno iznosi njegove pravno-tehničke aspekte.¹¹ Prema Polibiju, u Rimu je postojao običaj prema kojem je optuženik ako se u kapitalnom postupku utvrdi da je kriv imao mogućnost da za vrijeme glasovanja u komicijskom postupku tj. do trenutka kada se proglašuje posljednji glas koji je odlučan za osudu, napusti područje grada te time otiđe u dobrovoljni egzil u određene druge gradove s kojima je Rim imao međunarodni sporazum o tome.¹² Takvi gradovi, gdje bi izgnanici bili sigurni, bili su primjerice Napulj, Tibur i Preneste, ali se popis tih gradova s vremenom mijenjao i sve više

⁸ Kelly, G. P., *A history of exile in the Roman republic*, New York, 2006., str.18-19; Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 116-117

⁹ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 139; Bauman, R. A. (*Crime and Punishment in Ancient Rome*, New York, 1996., str. 13-14; *Human Rights in Ancient Rome*, New York, 2000., str. 2, 20-21, 44-46) smatra kako je ideja humanitas imala veliki utjecaj na razvoj dobrovoljnog egzila. Iako priznaje kako je humanitas kao koncept bio fleksibilan ipak vjeruje da se radilo o dosljednoj niti u rimskoj pravnoj misli. Prema njemu nužni element rimske humanitas bilo je civilizirano ponašanje i stav koji je izbjegavao brutalnost prema drugim pripadnicima ljudske rase. Bauman smatra kako je ideja humanitas utjecala na primjenu rimskog kaznenog prava, te potaknula nastanak običaja prema kojem se osuđenima dozvoljavalo da izbjegnu kaznu odlaskom u dobrovoljni egzil, što je dovelo do faktičkog ukidanja smrtne kazne. S druge strane, Crifó, G. (*Ricerche sull' „exilium“ nel periodo repubblicano*, Milan, 1961., str. 77-107, 125-191) smatra kako je egzil manifestacija prava rimskih građana koja je svoj početak imala u gentilskoj strukturi ranog Rima. Prema njemu, optuženi koji je pripadao određenom gensu mogao se preseliti drugome klanu, a u razdoblju rane republike to pravo prošireno je na sve rimske građane. Kelly, G. P. (*A history of exile in the Roman republic*, New York, 2006., str. 9-13) ističe kako ključ za razumijevanje kulturalne pozadine progonstva leži u etosu vladajućih klasa rimske republike. On smatra da je dobrovoljni egzil u Rimu odražavao ideal concordia prema kojem je za uspješno upravljanje državom potrebna politička harmonija između društvenih klasa i pojedinaca. Autor iznosi kako je dobrovoljni egzil vršio funkciju „sigurnosnog ventila“ koji je sprečavao da se javni sporovi između rimske elite pretvore u oružane sukobe. Također ističe kako su političke optužbe bile rizik koji prati javna zanimanja, te su pomoću dobrovoljnog egzila pripadnici više klase optuženi za kapitalno djelo mogli spasiti svoj život bez nasilne borbe.

¹⁰ Jaramaz-Reskušić, op.cit., str. 139; Strachan-Davidson, J. L. (*Problems of the Roman criminal law*, vol.I, Oxford, 1912., str. 162) smatra da se tim slučajevima javnog pogubljenja mogu pridodati još tri slučaja – onaj Hostiusa, Q. Fabiusa Malleolusa osuđenih za parricid. Jones, A. H. M. (*The criminal courts of the Roman republic and Principate*, Oxford, 1972., str. 77) iznosi kako nakon razvitka prakse dobrovoljnog egzila nema primjera slučajeva pripadnika više klase nad kojima je izvršena smrtna kazna nakon osude za kapitalno djelo, ali sumnja da se ta praksa primjenjivala i na pripadnike nižih društvenih slojeva, o tome v. više infra. str. 5-6

¹¹ Jaramaz-Reskušić, op.cit., str. 140

¹² Kelly, G. P., op. cit., str.17; Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 140; Jones, A.H.M., *The criminal courts of the Roman republic and Principate*, Oxford, 1972., str.14; Kleinfeller, P., s.v. Exilium, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, bd. VI, 2, Stuttgart, 1909., str. 1683

sužavao. Kada su svi gradovi Italije nakon građanskih ratova stekli rimsko građanstvo te potpali pod kontrolu Rima, primjeri gradova u koje su upućivani prognanici bili su Smirna, Dirahij te ostali gradovi locirani izvan Italije odnosno u Grčkoj, Aziji ili Galiji.¹³ Iz Polibijevog svjedočanstva vidljivo je da se ne radi o zakonskom pravu na egzil, kao što neki smatraju, već o običajnoj praksi toga vremena.¹⁴ Ciceron dobrovoljni egzil prikazuje mnogo detaljnije od Polibija. Prema njemu, egzil nije propisan zakonom već je mogućnost da se prije nego što kazna bude izrečena izbjegne zatvaranje, te nakon njenog izricanja da se izbjegne smrt i *ignominia* koja je imala vrlo teške društvene posljedice.¹⁵ Tako je, na primjer, konzul Titus Maenius Lanatus, kojemu je suđeno zbog vojnog poraza protiv Etruščana, zbog njezinih teških posljedica obolio i umro iako mu je smrtna kazna bila zamijenjena novčanom.¹⁶ Ciceron također ističe da osoba koja ode u dobrovoljni egzil gubi rimsko građanstvo tek u trenu kada stekne građanstvo nekog drugog grada ili države, a ne *ipso facto* čim napusti teritorij Rima.¹⁷

Postoje i određeni primjeri, iako rijetki, slučajeva u kojima se odlazak u dobrovoljni egzil primjenjivao i kao način za izbjegavanje novčane a ne samo smrtno kazne. Tako je prema Livijevom svjedočanstvu M. Furius Camillus koji je osuđen na kaznu od 15 000 asa učinio upravo to iako su njegovi klijenti rekli da će oni platiti koju god kaznu koja mu bude izrečena.¹⁸ Furius i Matienus, koji su 171 g.pr.n.e optuženi za kazneno djelo iznuđivanja kažnjivo novčanom kaznom, također su dobrovoljno napustili grad i uputili se u Preneste i Tibur.¹⁹ Kelly ističe kako, iako neki smatraju da nijedan Rimljanin ne bi pribjegao egzilu da izbjegne novčanu kaznu jer bi time njegova imovina bila zaplijenjena, ipak postoje argumenti za to.²⁰ Kao primjer navodi prethodno spomenuti slučaj Furiusa i Matienusa. Također iznosi i da se zbog osude za djelo koje nije zapriječeno kapitalnom kaznom kod osuđenika može javiti strah od novog i težeg progona. Odlazak u dobrovoljni egzil bio je i način da osuđenik pretvori što više svog bogatstva u prenosiv oblik te tako zapravo sačuva više nego da je ostao

¹³ Jaramaz-Reskušić, I., op. cit., bilj. 462 str. 140; Strachan-Davidson, J. L., Problems of the Roman criminal law, vol. II, Oxford, 1912., str. 37; Kleinfeller, P., s.v. Exilium, op.cit., str. 1683-1684

¹⁴ Kelly, G. P., op. cit., str. 20

¹⁵ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 140

¹⁶ Livije, Ab Urbe condita (2,52,5); Bauman, R. A., Crime and Punishment in Ancient Rome, London, New York, 1996., str. 15

¹⁷ Ciceron, M. T., pro Caecina (34,100); Kelly, G. P., op. cit., New York, 2006., str. 45-47; Kleinfeller, P., s.v. Exilium, op.cit., str. 1683; Jones, A.H.M. (The criminal courts, str. 73-74) ističe kako nakon što je osoba na ovaj način izgubila rimsko građanstvo, nije ga mogla ponovno steći povratkom u Italiju zahvaljujući mjeri *aqua et igni interdictio*.

¹⁸ Livije, Ab Urbe condita (5, 32, 8-9); Jones, A.H.M., op. cit., Oxford, 1972., str. 14

¹⁹ Livije, Ab Urbe condita (43,2,11); Smith, W.(Ur.), Dictionary of Greek and Roman biography and mythology, Boston, 1867., str. 978; Bauman, R. A., op. cit., str. 15

²⁰ Kelly, G. P., op. cit., str.18

u Rimu kako bi platio kaznu.²¹ Sukladno tome, Mommsen nabraja tri razloga zbog kojih su ljudi odlazili u dobrovoljni egzil: prvo, kako bi izbjegli dug nastao iz građanskopravnog odnosa, bilo ugovornog bilo deliktne; drugo, kako bi izbjegli izvršenje smrtne kazne; te posljednje, kako bi izbjegli obvezu plaćanja novčane kazne.²²

Začetak ove običajne pravne prakse nalazi se u slučaju Kaeso Quinctius i Coriolanus te osmorice decemvira koji su po prvi put izbjegli smrtu odlaskom u progonstvo.²³ U praksi su se osim ovoga razvili i drugi načini kojima su se optuženici služili kako bi izbjegli smrtu. Tako je počinitelj mogao, ako magistrat nije naredio njegovo zatvaranje, pobjeći prije nego što je postupak uopće počeo.²⁴ Ako je optuženik bio Rimljanin, čije je zatvaranje magistrat planirao narediti, mogao je, uz davanje osiguranja, tražiti od plebejskog tribuna da putem *intercessio* ukine odluku magistrata i time ostvariti mogućnost bijega.²⁵ S obzirom da je dobrovoljni egzil bio pravo rimskih građana stvoreno običajnim putem, a ne uvedeno zakonom, iz sačuvanih svjedočanstava mogli bi na prvi pogled zaključiti da su isključivo plebejski tribuni odlučivali o njegovoj primjeni te da pritom nisu postojala nikakva ograničenja u pogledu njegovog provođenja.²⁶ Međutim, iako Polibije i Ciceron u svojim svjedočanstvima ne iznose nikakva ograničenja za rimske građane u provođenju dobrovoljnog egzila s obzirom na njihovu pripadnost određenim društvenim slojevima, ipak se smatra da je ta mogućnost bila prvenstveno rezervirana za pripadnike viših slojeva, posebno one optužene za politička kaznena djela.²⁷ S druge strane, osobe koje su pripadale nižim slojevima te one koje su počinile opće kazneno djelo u pravilu su bile preventivno zatvarane na temelju magistratove odluke. Takvi optuženici su imali mogućnost otići u dobrovoljni egzil samo ako bi im plebejski tribun odobrio *intercessio*²⁸, što je bilo rijetko. Tako su primjerice plebejski tribuni odbili intervenirati u slučajevima vojnika C. Corneliusa

²¹ Kelly, G. P., op. cit., str.18

²² Mommsen, T., *Römisches Staufrecht*, Leipzig, 1899., str. 70-73

²³ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 141

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid., str. 142

²⁷ Holtzendorff, F. von (*Die Deportationsstrafe im römischen Altertum*, Leipzig, 1859., str. 24) navodi da iako se dobrovoljni egzil najčešće primjenjivao u slučaju političkih kaznenih djela, ne može se pretpostaviti da je bio ograničen samo na njih.

²⁸ Strachan-Davidson, J. L. (*Problems*, vol. I, str. 160-164) smatra da je mogućnost priziva ta koja je dovela do faktičnog ukidanja smrtne kazne. Prema njemu, ovlast tribuna da temeljem svog *auxiliuma* ishodi puštanje optuženika iz zatvora dovela je do toga da ih magistrati više ni ne pokušavaju preventivno uhititi, čime je omogućeno izbjegavanje smrtne kazne pomoću dobrovoljnog egzila. Iako se ova ovlast plebejskih tribuna vjerojatno primjenjivala samo na pripadnike viših društvenih slojeva autor smatra kako je do razdoblja Polibija ova razlika gotovo potpuno nestala s obzirom da Polibije govori o običaju dopuštanja egzila kao općem.

koji je zatvoren zbog homoseksualnih odnosa, o čemu svjedoči Valerius Maximus²⁹, te P. Munatius koji je zatvoren zbog kićenja vjenčićima skinutim s Marzijevog kipa, o čemu svjedoči Plinije Sekundo Stariji³⁰, zbog čega su obojica posljedično umrli u zatvoru.³¹

2.3. Aqua et igni interdictio

Nakon što bi počinitelj dobrovoljno napustio Rim ili izostao sa rasprave pred sudom magistrat, najčešće Senat ili konzul, izrekao bi mu administrativnu mjeru *aqua et igni interdictio* kojom mu se uskraćivao pristup vatri i vodi, tj. svemu bitnome za život, te ga se isključivalo iz rimske zajednice.³² Izricanjem te mjere počinitelj je ne samo gubio pravo da živi na teritoriju rimske zajednice i rimsko građanstvo³³ već mu je i zabranjen povratak u zajednicu, a kršenje te zabrane bilo je zapriječeno smrtnom kaznom. Tom zabranom indirektno su obuhvaćene i druge osobe s obzirom da je bilo zabranjeno pružiti utočište ili prihvatiti osobu kojoj je ta mjera izrečena. Uz sve to, mjera je imala i ekonomsku posljedicu - dolazilo je i do konfiskacije počiniteljeve imovine. Zbog tih posljedica ova mjera je dobrovoljni egzil faktično pretvarala u prisilni tj. u uvjetnu smrtnu kaznu, s obzirom da se prognanik više nije mogao vratiti na teritorij zajednice bez opasnosti da će se izvršiti smrtna kazna.³⁴ Magistrat je ovu mjeru izricao na temelju plebiscitarne odluke o progonstvu. Plebiscit kojim se potvrđivao dobrovoljni odlazak u egzil morao je biti donesen u situacijama kada se smrtna kazna, predviđena zakonom i izglasana, nije mogla izvršiti zbog optuženikove odsutnosti, a služio je kako bi formalno opravdao izricanje mjere *aqua et igni interdictio*.³⁵ Kada interdikt ne bi bio izrečen osoba koja je dobrovoljno otišla u egzil teoretski bi se mogla

²⁹ Valerius Maximus, *Factorum ac dictorum memorabilium* (6,1,10)

³⁰ Plinije Sekundo Stariji, *Naturalis historia* (21,6,8)

³¹ Jones, A.H.M., op. cit., str. 14-15; Grasmück, E. L., *Exilium. Untersuchungen zur Verbannung in der Antike*, Paderborn-München-Beč-Zürich, 1978., str. 96; Pugliese, G. *Dritto penale romano*, par. IV, u: Arangio-Ruiz, V.- Guarino, A. – Pugliese, G., *Il dritto romano: la contituzione – caratteri, fonti – diritto privato – diritto criminale*, Rim, 1980., str. 270-271

³² Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 144

³³ Mommsen, T. (*Römisches Stafrecht*, Leipzig, 1899., str. 68-69, 956-959, 978 bilj. 2) smatra kako su osobe u odnosu na koje je izrečen interdikt zadržavale rimsko građanstvo sve do razdoblja cara Tiberija, pri čemu kao argumente iznosi valjanost Opijanikove oporuke (Ciceron. *Pro Cluentio* 63,176) te odredbu sadržanu u *lex Iulia municipalis* (redak 118). Suprotno tome, općeprihvaćeno mišljenje romanističke znanosti jest da je gubitak rimskog građanstva bio nužna posljedica kapitalnih kazni (v. Strachan-Davidson, *Problems*, vol. II, str. 53-55, 62-64, 68-74; Brasiello, U., *La repressione penale in dritto romano*, Napulj, 1937., str. 101-111; Levy E., *Die römische Kapitalstrafe*, Heidelberg, 1931., bilj. 4 str. 20)

³⁴ Mommsen, T. (*Römisches Stafrecht*, str. 71) smatra kako je smrtna kazna na taj način bila ublažena, dok Levy, E. (*Die römische Kapitalstrafe*, Heidelberg, 1931., str. 18), s druge strane, tvrdi da je zakonska kazna bila faktički izmijenjena, a ne ukinuta, ublažena ni alternativno oblikovana.

³⁵ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., bilj. 472 str. 143

vratiti u Rim nakon prolaska određenog vremena i pokušati ponovno steći rimsko građanstvo *post liminii*.³⁶

O prvom primjeru provođenja ove mjere svjedoči Livije u slučaju Marcusa Postumiusa, korumpiranog carinika. U svome djelu o povijesti Rima on iznosi kako su plebejski tribuni predložili plebejcima, koji su to prihvatili, da ako se Postumius ne pojavi prije Majskih Kalendi te na taj dan ne odgovori na poziv, a ne pokaže dovoljan razlog zašto to nije učinio, on će biti proglašen prognanikom, njegova imovina će biti prodana, te će mu se izreći *aqua et igni interdictio*.³⁷ Iz toga je vidljivo kako je presumpcija dobrovoljnog egzila u slučaju izostanka sa rasprave pred sudom služila i kao sredstvo pomoću kojega se onemogućavalo optuženiku da svojim nedolaskom ometa suđenje.³⁸ Rijetka iznimka od toga bio je slučaj Corneliusa Scipia Africanusa koji je tijekom svoga suđenja napustio Rim te otputovao u grad Liternum, a nakon što se suđenje nastavilo njegov brat Lucius je tvrdio kako je Africanus bolestan te ne može prisustvovati raspravi. Iako su plebejski tribuni prvo odbili taj izgovor, nakon uspješne žalbe Luciusa suđenje je odgođeno zbog Africanusove bolesti te nikad nije nastavljeno s obzirom da je Africanus ubrzo umro.³⁹

Kelly smatra kako se *aqua et igni interdictio* razvio iz vjerske kazne *sacratio*, kojom je počiniteljeva imovina oduzimana zbog ozbiljnih kršenja svetog zakona, te je mogao biti ubijen bez posljedica.⁴⁰ Prema autoru, ta vjerska sankcija uvedena je u sekularno pravo kako bi se počinitelju uskratila zaštita zajednice. Katon Stariji u svome djelu *Origines* potvrđuje da se ta mjera primjenjivala na izgnanike: *duo exules lege publica execrari*.⁴¹ Kelly odbacuje Mommsenovu teoriju⁴² prema kojoj se *aqua et igni interdictio* razvio iz magistratskog akta kojim se protjerivalo strance s rimskog teritorija s obzirom da su takvi slučajevi zabilježeni u raznim povijesnim vrelima ali u njima nikad nije navedeno da je ovaj interdikt poslužio kao sredstvo za njihovo uklanjanje.⁴³

³⁶ Kelly, G. P., op. cit., str. 26-27; Strachan-Davidson, J. L., op. cit., vol.II, str. 38

³⁷ Livije, *Ab Urbe condita* (25,4,9); Jones, A.H.M., op. cit., str. 14

³⁸ Kelly, G. P., op. cit., str. 27;

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Kelly, G. P., op. cit., str. 28; v. Strachan-Davidson, J. L., op. cit., vol.II, str. 31-32

⁴¹ V. Crifó, G., *Exilica causa, quae adversus exulem agitur. Problemi dell'aqua et igni interdictio. u: Du châtement dans la cité. Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique* (Table ronde de Rome, 9-11 novembre 1982), Rim, 1984. str. 477-479

⁴² Mommsen, T., op. cit., str. 72, 964, 978

⁴³ Kelly, G. P., op. cit., str. 32; *Contra v.* Strachan-Davidson, J. L., op. cit., vol.II, str. 30-31

2.4. Sustav *quaestiones perpetuae*

U razdoblju kasne republike smrtna kazna ostala je najčešće propisana kazna, ali je u praksi, nakon njenog izricanja, u fazi izvršenja poprimala oblik *aqua et igni interdictio*, dakle osuđenici su napuštali Rim kao prognanici. Upravo zbog te pojave postoje dva suprotstavljena mišljenja o pitanju kada je i iz kojeg razloga *aqua et igni interdictio* uvedena kao kazna propisana zakonom. Pri traženju odgovora na to pitanje polazi se prvenstveno od Sulinih kaznenih zakona i poene legis koja je njima propisana, točnije od *lex Cornelia de sicariis* (81.g.pr.n.e.), koja propisuje kapitalnu kaznu, a jedina je od kaznenih zakona donesenih u razdoblju kasne republike barem djelomično doslovno sačuvana.⁴⁴

Starije od dvaju spomenutih suprotstavljenih mišljenja, koje i danas podržavaju brojni romanisti⁴⁵, je ono autora Mommsena⁴⁶ koji smatra da *quaestiones perpetuae* zbog nepostojanja mogućnosti priziva tj. zbog konačnosti njihovih odluka, nisu mogle rimskim građanima izricati smrtnu kaznu.⁴⁷ Prema njemu se *aqua et igni interdictio*, koju je u rimski sustav kaznenog prava uveo upravo Sula, pojavljuje kao najstroža kazna u zakonima koji su tvorili osnovu sustava *iudicia publica*. Autor smatra kako je ta kazna u zakonima donesenim od strane Sule imala značenje definitivnog kažnjavanja, koje je sada, za razliku od razdoblja ranije republike, bilo potpuno jednako kazni *relegatio*.⁴⁸ Nju autor definira kao „...ograničenje slobodnog izbora mjesta boravka (nametnuto u okviru magistratske *coercitio*) bilo pomoću naredbe da se napusti određeno mjesto i da se u njega više ne vrati bilo pomoću

⁴⁴ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 153

⁴⁵ Grasmück, E. L. (*Exilium. Untersuchungen zur Verbannung in der Antike*, Paderborn-München-Beč-Zürich, 1978., str.103-109, 146-148) smatra kako je *aqua et ignis interdictio* u Sulinim zakonima bila propisana kao *poena legis* zbog potrebe da kapitalna kazna ovisi o odluci naroda čime bi se zaštitilo od *regia crudelitas*. Kao argumente autor navodi: prvo, da bi određivanje kapitalne kazne od *quaestiones perpetuae*, čije odluke su konačne, kršilo *lex Sempronia de capite civis*; zatim, da su Suline reforme u velikoj mjeri ograničile pravo tribuna na pružanje *auxiliuma* i pravo na *provocatio*, čime su i onemogućile ostvarivanje prakse dobrovoljnog odlaska u egzil; dalje, da se zbog nemogućnosti provokacije izbjegavanje kapitalne kazne nastojalo osigurati bilo odustankom od uhićenja bilo postojanjem drugog načina za kapitalno kažnjavanje poput *aqua et ignis interdictio*; te konačno, da su zakoni koji su doneseni nakon Sulinog razdoblja, a koji su se odnosili na isti činjenični opis kaznenog djela, također kao kaznu propisivali *aquae et ignis interdictio*. Bauman, R. A. (*Crime and Punishment*, str. 26-29, 34) smatra da su u Sulinim zakonima korištene riječi *aqua et igni interdicatur*, čime je on za slučaj krivotvorenja i ubojstva dobrovoljni egzil uzdigao na razinu *poene legis*, tj. prava na odlazak u egzil koje je podrazumijevalo slobodu kretanja i ukidanje uhićenja te prisustvo mogućnosti *intercessio* od strane tribuna.

⁴⁶ Mommsen, T., op. cit., str. 201, 941, 966 i dalje

⁴⁷ Hartmann, L. M. (*Aquae et ignis interdictio*, Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, bd. II,1, Stuttgart, 1895., str. 309) navodi kako je uvođenje *aqua et igni interdictio* kao kazne povezano upravo sa osnivanjem *quaestiones perpetuae* zbog njihove nemogućnosti da odlučuju o životu rimskog građanina, te da su isti zakoni kojima su osnivane pojedinačne *quaestiones* za kapitalna djela ti koji su zamijenili prije propisanu smrtnu s ovom novom kaznom.

⁴⁸ Mommsen, T., op. cit., str. 966; Strachan-Davidson, J. L., op. cit., vol.II, str. 25-28

naredbe da se uputi u određeno mjesto koje ne smije više napustiti⁴⁹. Na temelju iznesenog Mommsen zaključuje kako se *aqua et ignis interdictio* u zakonodavstvu Sule može smatrati uvjetnom smrtnom kaznom, a ubojstvo i izdaja bili su jedini slučajevi za koje je, iznimno, bila propisana.

Kritičar navedene Mommsenove teorije bio je autor Strachan-Davidson koji polazi od toga da je *poena legis Corneliae* bila kapitalna kazna te zaključuje da je *aqua et igni interdictio* zapravo bila oblik izvršenja smrtne kazne tj. uvjetna smrtna kazna s obzirom da prema Ciceronovim svjedočenjima nema niti jednog primjera u kojem je došlo do izvršenja smrtne kazne u to vrijeme.⁵⁰

U suvremenoj romanistici, oba prethodno iznesena mišljenja smatraju se pogrešnima zbog činjenice da je utvrđeno kako je pravo koje se temeljilo na Sulinom zakonodavstvu i dalje zadržalo smrtnu kaznu kao sankciju.⁵¹ Levy je analizirao način na koji je Sula propisivao kaznu (*quaerito de capite eius*) te zaključio kako se izraz *quaerere*, koji označava pitanje upućeno optuženiku od strane istražnog suca, odnosio na istragu koja ugrožava život optuženika, a ne njegovo boravište ili pravni položaj. Suprotno bi se moglo zaključiti samo kada se ne bi precizno razlikovalo fazu u kojoj se odlučivalo o krivnji optuženika od faze u kojoj se izvršavala zakonom propisana kazna, a u kojoj se nastavila prijašnja praksa dobrovoljnog egzila koja bi se formalno potvrđivala putem *aqua et igni interdictio*. Levy tvrdi kako Sula svojim kaznenim zakonima nije smrtnu kaznu ublažio, ukinuo pa ni alternativno oblikovao već ju je samo faktički izmijenio.⁵² Na temelju toga zaključuje kako nijedan zakon na snazi krajem 60-ih godina pr.n.e., pa tako ni svi kornelijanski zakoni, nije propisivao progonstvo kao kaznu. Autor se pri tome poziva na dva govora – Cezarov, povodom suđenja katilinskim urotnicima, o kojem svjedoči Salustije⁵³, te Ciceronov govor Pro Caecina. Iz prvog od navedenih govora proizlazi da zakoni toga vremena nisu propisivali egzil kao zakonsku kaznu te da se Cezar, kako bi spasio živote urotnika, morao ograničiti na to da naglasi da zakoni ne naređuju da se smrtna kazna izvrši, ali da ipak otvaraju mogućnost

⁴⁹ citat: Mommsen, T., op. cit., str. 965

⁵⁰ Strachan-Davidson, J. L., op. cit., vol.II, str. 23-24, 51-74;

⁵¹ Levy E., Die römische Kapitalstrafe, Heidelberg, 1931., str.14-42; Kelly, G. P., op. cit., str. 40-42; Jones, A. H. M. (The criminal courts, str. 73-74) smatra kako je Klaudijev zakon iz 58.g., koji zabranjuje pogubljenje građana bez prethodnog suđenja, prvi uveo *aqua et igni interdictio* kao *poenu legis*; Levick, B. M. (Poena Legis Maiestatis, Historia, vol. 28, br. 3, 1979., str. 375-379) smatra da je progonstvo sankcionirano spomenutim interdiktom postalo legitimna *poena* u razdoblju ranog principata.

⁵² Levy E., op. cit., str.18

⁵³ Salustije, De Catilinae coniuratione (51,22): ...*at aliae leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent.*

dobrovoljnog egzila osuđeniku. U Ciceronovom govoru iznosi se kako „*exsilium enim non supplicium est*“⁵⁴ te se među kaznama propisanim zakonom navodi jedino smrtnu kaznu, pri čemu su vincula, tj. okovi, njen početak, a *ignominia* tj. gubitak časti, pravna posljedica. Levy glede klasičnih pravnika, poput Paula⁵⁵, Gaja⁵⁶, Marcijana⁵⁷, Ulpijana i Modestina⁵⁸, u čijim se odlomcima *aqua et igni interdictio* navodi kao zakonska kazna propisana u kornelijanskim zakonima o krivotvorenju i ubojstvu, smatra kako spomenuti odlomci zapravo nisu svjedočanstva o izvornom sadržaju i prirodi Suline sankcije nego samo njene interpretacije nakon Sulinog razdoblja. Svoje shvaćanje argumentira pomoću više argumenata: prvenstveno time da su između nastanka Sulinih zakona i odlomaka spomenutih klasičnih pravnika protekla najmanje dva stoljeća; zatim, time da je već u razdoblju Cicerona zabilježeno prošireno tumačenje *lex Cornelia de sicariis*; te konačno, činjenicom da je u Ciceronovom *lex Tullia de ambitu* (63 g.pr.n.e.) *aqua et igni interdictio* propisana kao zakonska kazna.⁵⁹ Konačno, autor zaključuje kako diktatoru poput Sule, koji je uveo i provodio proskripcije bez sudskog postupka protiv svojih neprijatelja, sigurno nije padalo na pamet ukinuti drevnu smrtnu kaznu.⁶⁰ Njegovo mišljenje prihvaća i Jaramaz-Reskušić koja iznosi da se može opravdano zaključiti kako je „...nekoliko stoljeća stara te običajnopravno sankcionirana praksa izbjegavanja izvršenja zakonske smrtne kazne putem dragovoljnog odlaska u progonstvo navela i samog zakonodavca da krajem republikanskog razdoblja, svakako poslije Sule, uvede progonstvo (*exilium*), s posljedicom gubitka rimskog građanstva, kao samostalnu kaznu za neke javne delikte presuđivane u okviru kazneno-sudskog sustava *quaestiones perpetuae*.“⁶¹

Prvi zakon koji je sa sigurnošću predviđao takvu kaznu progonstva kao samostalnu kaznu bila je *lex Tullia de ambitu* iz 63 g.pr.n.e donesena od strane Cicerona.⁶² Progonstvo je tim zakonom bilo propisano kao kazna za izbornu korupciju i to u trajanju od deset godina.⁶³ Strachan–Davidson, Pugliese i Ferrini upravo zbog tog ograničenja trajanja kazne smatraju

⁵⁴ Ciceron, Pro Caecina (100)

⁵⁵ Paul, Sententiae (4,7,1; 5,12,1)

⁵⁶ Gaj, Institutionum commentarius primus (1,128)

⁵⁷ Marcijan, Digesta (48,8,3,5)

⁵⁸ Modestin, D. (48,10,33)

⁵⁹ Levy E., op. cit., str. 35-39

⁶⁰ Ibid., str. 30; Mommsen, T. (Römisches Staufrecht, str. 979) iznosi tvrdnju kako ne može prikriti čuđenje glede činjenice da je Sula izgon iz Italije, bez daljnjih pravnih posljedica za osobu i za imovinu, smatrao dovoljnim patnjom za izdaju, ubojstvo i najteže zločine općenito, te ga je tretirao praktički kao najtežu kaznu.

⁶¹ Jaramaz-Reskušić, I., op. cit., str. 156-157

⁶² Jones, A.H.M., op. cit., str. 57; Sam Ciceron u svom govoru Pro Murena (41,89) navodi kako nova zakonska kazna osuđeniku, u konkretnom slučaju Luciusu Liciniusus Mureni, oduzima dom, roditelje i sve njegove odnose.

⁶³ Dion Kasije, Historia Romana (37,29,1)

kako se u Ciceronovom zakonu zapravo ipak radilo o kazni *relegatio*.⁶⁴ Donošenjem tog zakona i progonstvo postaje *poena legis* uz smrtnu kaznu, te je kršenje zabrane koju je sadržavao *aqua et igni interdictio*, a koju je magistrat od tada izricao odmah nakon kondemnacije, bilo kažnjivo smrću.⁶⁵ Tim promjenama započeo je postupak reformacije sustava zakonskih kazni. Par godina nakon donošenja spomenutog zakona donose se i mnogi drugi zakoni koji propisuju kaznu progonstva za razne javne delikte poput ubojstva, svetogrđa, *maiestas*, *vis publica* te za osnivanje zabranjenih udruženja.⁶⁶ Tako *lex Fufia* (61.g.pr.n.e.) za delikt svetogrđa propisuje *ut si in opertum Bonae Deae accessisses, exsulares*; zatim *lex Clodia*⁶⁷ (58.g.pr.n.e.) propisuje *aqua et igni interdictio* za one *qui civem Romanum indemnatum intermisset*; Cezarova *lex Iulia maiestatis*⁶⁸ (46.g.pr.n.e.) nalaže *quae iubent ei, qui de vi, itemque ei, qui maiestatis damnatus sit, aqua et igni interdicti*, te *lex Pedia* (43g.pr.n.e.) određuje da *omnibus qui Caesarem patrem interfecerant, aqua et igni interdictum est*.⁶⁹ Od navedenih zakona posebno su zanimljivi *lex Pedia* i *lex Iulia maiestatis* s obzirom da ta dva zakona propisivanjem progonstva kao kazne pooštavaju kažnjavanje *parricidiuma* i *perduelliuma* – dva najteža i najstarija javna delikta.⁷⁰ Mommsen⁷¹ i Levy⁷² smatraju kako je to pooštrenje vidljivo pogotovo u slučaju suđenja Cezarovim ubojicama.

Propisivanje progonstva, uz smrtnu kaznu, kao samostalne kazne, te promjena u tumačenju *poena legis Corneliae* u smislu da je za palikuće i ubojice predviđen *aqua et igni interdictio* je „...predstavljalo završnu točku postupnog organskog razvoja republikanskog kaznenog sustava.“⁷³

3. Razdoblje principata (27.g.pr.n.e. – 284.g.)

3.1. Općenito

Razdoblje principata počinje 27 g.pr.n.e. dolaskom na vlast cara Augusta. U tome razdoblju dolazi do znatnih promjena rimskog kaznenopravnog sustava – postupno nestaju

⁶⁴ Strachan-Davidson, J. L., op. cit., vol.II, str. 66-67; Pugliese, G. op.cit., str. 292-293; Ferrini, C., Diritto penale romano. Esposizione storica e dottrinale, Milan, 1984., str. 423

⁶⁵ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 157

⁶⁶ Ibid., str. 157-158

⁶⁷ Berger, A., s.v. *lex Clodia de collegiis*, An Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Transactions of the American Philosophical Society, Philadelphia, 1953., str. 549

⁶⁸ Berger, A., s.v. *lex Iulia maiestatis*, op. cit., str. 554

⁶⁹ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 158

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Mommsen, T., op. cit., str.199 i bilj. 3

⁷² Levy E., op. cit., str. 32-33

⁷³ citat: Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 158

quaestiones perpetuae, te fiksne zakonske kazne, a zamjenjuje ih sustav *cognitio extra ordinem* u kojem su kazne oblikovane sudskom praksom.⁷⁴ Ipak, dualizam redovnih i izvanrednih represivnih institucija zadržao se sve do razdoblja vladavine cara Hadrijana. U razdoblju principata također dolazi do proširenja sadržaja već postojećih kaznenih djela, do nastanka novih *crimina extraordinaria* ali i do bitnih promjena svrhe, oblika i pravne prirode kazni.⁷⁵ August ne ukida, već proširuje polje primjene postojećih republikanskih zakona.⁷⁶ U okviru svoje reforme republikanskih zakona on donosi *lex Iulia de vi publica et privata* (17g.pr.n.e.) kojim detaljno propisuje koja su djela nasilja, počinjena na štetu bilo privatnih građana⁷⁷ bilo javnih institucija⁷⁸, kažnjiva s konfiskacijom trećine imovine i s *aqua et igni interdictio*.⁷⁹ S *lex Iulia de maiestatis*⁸⁰ za razne vrste uvreda *maiestas populi Romani* predvidio je kaznu *aqua et igni interdictio*, a s *Lex Iulia de adulteriis coercendis* za počinitelje djela *incestum* i *adulterium* kaznu deportacije na otoke, dok za *stuprum* predviđa kaznu relegacije na određenu udaljenost od Rima koju prati i konfiskacija počiniteljeve imovine.⁸¹ August je i prije donošenja posljednjeg spomenutog zakona donio edikt kojim je objavio da se *interdictio aqua et igni* dodaje novi element relegacije tj. protjerivanja osuđenika sa ili na određeno mjesto.⁸² Pri tome je zabranio protjeranima da žive na kopnu ili na otoku udaljenom manje od 50 milja od kopna izuzev Kosa, Rodosa, Sardinije i Lezba.⁸³ Također im je zabranio i da posjeduju više od jednoga broda zapremnine tisuću amfora i dvije veslačke klupe, više od 20 oslobođenih robova te više od 500 000 sestercija.⁸⁴

U razdoblju principata kaznenu sudbenost imali su i upravitelji provincija, a iz odluka careva kojima je cilj bio zaštititi stanovništvo provincija te zaustaviti korupciju upravitelja,

⁷⁴ Jaramaz-Reskušić, I., Milotić I., Islands of Exile in Roman Criminal Policy, *Ius Romanum*, vol. II, 2021., str. 134

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 182

⁷⁷ To su npr. mučenje tuđeg roba, pljačka za vrijeme elementarne nepogode, povrede fizičkog i psihičkog integriteta građana itd.

⁷⁸ To su npr. zlouporaba imperium, ometanje suđenja i zasjedanja skupština, protuzakonito uvođenje novih poreza itd.

⁷⁹ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 182-183

⁸⁰ Tacit (*Annales*, 1,72; 4,21) svjedoči kako je temeljem toga zakona August pred Senatom optužio Kasija Severa da je pisanim putem oklevetao brojne pripadnike vladajuće klase zbog čega ga je Senat, umjesto na zakonom propisanu kaznu, osudio na kaznu relegacije na otok Kretu, što je kasnije dodatno postrožio osudom na deportaciju na stjenoviti otok Serif uz konfiskaciju imovine. Bauman, R. A. (*Crime and Punishment in Ancient Rome*, New York, 1996., str. 52-54) smatra da se u ovom slučaju radilo o prvom eksplicitnom primjeru donošenja diskrecijske kazne od strane Augustovog Senata te da je suzbijanje tajnog pamfletiranja bilo u javnom interesu zbog čega je glavna svrha zakona bilo otkrivanje autora i uništavanje materijala a ne kažnjavanje.

⁸¹ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 183-184

⁸² Ibid., bilj. 1121 str. 365; Holtzendorff, F. von, op. cit., str. 31-32

⁸³ Jones, A.H.M., op. cit., str.109; Kasije Dio, *Historia Romana* (56,27,2)

⁸⁴ Jones, A.H.M., op. cit., str.110; Kasije Dio, *Historia Romana* (56,27,3)

vidljivo je kako su oni tu ovlast i zloupotrebljavali.⁸⁵ Upravo zbog toga car Hadrijan je odlučio da se dekurione, osim u slučaju ubojstva oca, ne smije osuditi na smrtnu kaznu; na njih se primjenjivala kazna propisana s *lex Cornelia – deportatio in insulam*.⁸⁶ Nakon toga, Lucije Ver i Marko Aurelije odlučili su kako za dekurione koji počine bilo kakvo kapitalno kazneno djelo maksimalna kazna mora biti *deportatio*.⁸⁷ Tu kaznu upravitelji provincija nisu mogli izreći pa im je konačnu kaznu određivao sam car, što znači da su dekurioni zapravo imali pravo automatskog priziva.⁸⁸

Tijekom principata određeni su upravitelji provincija bili osuđeni na kaznu *aqua et igni interdictio*; tako primjerice, azijski prokonzul G. Junije Silan, koji je na tu kaznu osuđen i protjeran na otok Gijar 22.g. zbog optužbi za iznuđivanje te okrutnog upravljanja provincijom, o čemu svjedoči Tacit u svojim Analima⁸⁹, te azijski prokurator Lucilije Kapiton osuđen zbog prekoračenja ovlasti.⁹⁰

Sudbeni organi *extra ordinem* u razdoblju principata nisu bili vezani zakonom propisanim kaznama, već su ih mogli pooštriti ili ublažiti uzimajući u obzir okolnosti poput težine kaznenog djela, subjektivnog elementa, ponašanja optuženika prije i nakon počinjenja djela te karakteristika optuženika.⁹¹ Tako su primjerice zabilježeni slučajevi u kojima su sudovi, s jedne strane, ublažili zakonom propisanu kaznu *aqua et igni interdictio*⁹² time da su isključili primjenu *publicatio bonorum* koja je bila propisana posljedica te kazne, te zamijenili propisanu kaznu relegacije⁹³ na otok uz konfiskaciju polovine miraza i trećine imovine s blažom kaznom udaljenja osuđenika na određenu udaljenost od Rima, a s druge strane, pak blažu propisanu kaznu zamijenili strožom kaznom progonstva.⁹⁴

3.2. Kazne egzila

U okviru sustava *cognitio extra ordinem* nastale su dvije nove kazne - *deportatio in insulam* i *relegatio* - koje su se sastojale u ograničavanju boravišta osuđenika na određeno

⁸⁵ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str.218

⁸⁶ Jones, A.H.M., op.cit., str.105; Garnsey, P., Social status and legal privilege in the Roman Empire, Oxford, 1970., str. 83-84, 107; Cardascia, G., L'apparition dans le droit des classes d'"honestiores" et d'"humiliores" (Suite), Revue historique de droit français et étranger, vol. 27, 1950., str. 470

⁸⁷ Jones, A.H.M., op.cit., str.105

⁸⁸ Ibid.; O razlozima i načinu uvođenja ograničenja ovlasti provincijskih upravitelja v. više Garnsey, P., Social status and legal privilege in the Roman Empire, Oxford, 1970., str. 79-85

⁸⁹ Tacit, Analles (3,66-68)

⁹⁰ Tacit, Annales (4, 15); Dion Kasije, Historia Romana (57, 23)

⁹¹ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 289

⁹² V. slučaj Emilije Lepide o kojem svjedoči Tacit (Annales, 3, 22-23)

⁹³ V. slučaj Apuleje Varile o kojem svjedoči Tacit (Annales, 2,50)

⁹⁴ V. slučaj Akvilije o kojem svjedoči Tacit (Annales, 4,42)

mjesto. Iako je u povijesnim vrelima postojala značajna nedosljednost u pogledu korištene terminologije, istraživanja romanista utvrdila su da je termin *deportatio* ustaljen tek na početku 2. stoljeća, te da je tu kaznu kao samostalnu kaznu *extra ordinem* priznao najkasnije Hadrijan.⁹⁵ Kalistrat svjedoči kako je Hadrijan tu kaznu uvrstio u svoj *gradus poenarum* koji je bio predviđen za osuđenike na egzil tj. za one koji su se u Rim vratili prije isteka trajanja svoje kazne ili su pobjegli s izdržavanja izvanrednog egzila.⁹⁶ Prema njegovom svjedočanstvu edikt je propisivao da ako se relegirana osoba vrati prije isteka razdoblja na koje je ta kazna određena biti će relegirana na otok, ako osoba koja je relegirana na otok taj otok napusti bit će deportirana na otok te da ako onaj tko je deportiran pobjegne bit će kažnjen smrću.⁹⁷ Nedugo nakon toga Antonin Pij se izjasnio o položaju *deportati* što je ukazivalo na činjenicu da je taj izraz bio nedavno uveden.⁹⁸ Termini *exilium* i *exul* korišteni su kao krovni pojmovi koji su obuhvaćali i deportaciju i relegaciju, a termini *exilium perpetuum* ili *exilium temporarium* suprotstavljani su terminu *deportatio*⁹⁹ tj. upotrebljavani su kada se govorilo o kazni *relegatio*¹⁰⁰ koju je već August propisao kao zakonsku kaznu za preljub u svojem *lex Iulia de adulteriis*¹⁰¹, a koja se redovito tijekom cijelog trajanja razdoblja principata primjenjivala pred izvanrednim sudovima.

Brasiello¹⁰² ističe kako se dvije spomenute novouvedene kazne razlikuju od kazne *aqua et igni interdictio* te redovitog *exiliuma* sustava *quaestiones perpetuae* u četiri glavne odrednice. Za početak, ove kazne su potpuno autonomne u odnosu na smrtnu kaznu, dok je *aqua et igni interdictio* služila kao sredstvo za izbjegavanje izvršenja smrtne kazne, koja bi se izvršila u slučaju da se prognanik vrati u Rim. Zatim, autor ističe kako je izvanredni egzil mogao biti ograničenog trajanja ovisno o slobodnoj ocjeni suca, dok je redoviti egzil uvijek bio trajan. Nadalje, kod izvanrednog egzila postojala je mogućnost različitih načina za izvršenje tj., za ograničenje slobode boravišta osuđenika dok kod redovitog egzila mogućnost stupnjevanja nije postojala. Zaključno, u slučaju izvanrednog egzila do potpune ili djelomične konfiskacije

⁹⁵ Garnsey, P., op.cit., str. 113-115; Holtzendorff, F. von (Die Deportationsstrafe, str. 58) smatra kako način govora povjesničara, pri kojem su koristili razne deskriptivne izraze za kaznu deportacije, upućuje na prevagu činjeničnog nad pravnim te da je to naznaka da se dugo vremena opiralo formalnom priznanju te kazne kao potpuno drukčije od stare kazne egzila.

⁹⁶ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 363-364

⁹⁷ Kalistrat, D. (48,19,28,13)

⁹⁸ Garnsey, P., op.cit., str.115; U Digesti (48,18,9,2; 48,22,2) sadržana svjedočanstva pokazuju da *deportati* nisu smjeli biti mučeni te da nisu mogli osloboditi roba, a iz svjedočanstava sadržanih u Codex Iustinianus (6,24,1; 9,47,1) vidljivo je da nisu mogli ni nasljeđivati te da im je položaj bio poput položaja osoba osuđenih na *opus perpetuum*.

⁹⁹ Garnsey, P., op.cit., str.115

¹⁰⁰ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str.364

¹⁰¹ Paul, Sententiae (2,26,14)

¹⁰² Brasiello, U., op.cit., str. 273-275

imovine (*ademptio bonorum*) dolazilo bi samo u slučaju da ju sudac u presudi izričito odredi, dok su kod redovitog egzila potpuna i trajna konfiskacija imovine (*publicatio bonorum*) te gubitak rimskog građanstva slijedili kao nužna posljedica.¹⁰³

Kazne relegacije i deportacije dijelile su i mnoga zajednička obilježja koja su se odnosila na njihovo trajanje, mjesto izvršenja, *ademptio bonorum*, carske službenike koji su ih izricali te društveni status osuđene osobe. U pogledu njihovog trajanja, deportacija je uvijek bila trajna kazna, no postoje i slučajevi u kojima je relegacija bila trajna. Glede mjesta izvršavanja kazni, redovito se radilo o otocima koji su se međusobno razlikovali prema težini životnih uvjeta na njima.¹⁰⁴ *Ademptio bonorum*, tj. konfiskacija cjelokupne imovine osuđenika mogla je biti pratnja obje kazne, pri čemu je jedina razlika bila u tome što ju je u slučaju deportacije presuda implicitno sadržavala. Obje kazne izricali su isti carski službenici, osim u određenim posebno teškim slučajevima, te su obje bile namijenjene pripadnicima viših društvenih slojeva, *honestiores*.¹⁰⁵

3.2.1. Deportatio

Kazna *deportatio in insulam* u razdoblju principata provodila se tako da se osobu nakon što je pravomoćno osuđena prisilno udalji na neki daleki otok ili pustinjku oazu kako bi tamo doživotno ostala boraviti.¹⁰⁶ Osim samog odvođenja na daleka mjesta ovu kaznu

¹⁰³ Brasiello, U., op.cit., str. 273-275

¹⁰⁴ Kleinfeller, P., s.v. *Deportatio in insulam*, Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, bd. V,1, Stuttgart, 1905., str. 231; O otocima kao mjestima izvršavanja spomenutih kazni v. više Jaramaz-Reskušić, I., Milotić I., *Islands of Exile in Roman Criminal Policy*, *Ius Romanum*, vol. II, 2021., str. 132-151

¹⁰⁵ Kleinfeller, P., s.v. *Deportatio in insulam*, op. cit., str. 232; Jaramaz-Reskušić, I. (*Kaznenopravni sustav*, str. 300-302, 378) navodi da su pripadnici viših društvenih slojeva, *honestiores*, redovito bili osuđivani na blaže izvanredne kazne poput *deportatio* i *relegatio*, koje je kao dopunska kazna pratila i djelomična ili potpuna konfiskacija imovine, dok su pripadnici nižih slojeva, *humiliores*, osuđivani na teže kazne poput *poena capitis*, *metallum* i *summa supplicia*. Tim razlikovanjem mogla se postići materijalna jednakost pripadnika raznih slojeva pred zakonom s obzirom da *relegatio* za pripadnika *honestiores* znači ne samo odlazak u nepoznato već dovodi i do gubitka ugleda u njihovom prebivalištu, siromaštva i beskućništva dok bi za pripadnika *humiliores* ta kazna imala samo značenje premještanja na drugi prostor. Također, jedino su se pripadnici *honestiores* mogli uzdržavati nakon progona čime je država bila pošteđena dodatnih troškova. Autorica navodi da se Hadrijanov reksript iz 119.g, koji je uređivao kazneno djelo *termini moti*, smatra prvom zakonskom mjerom koja je sadržavala distinkciju *honestiores-humiliores* te kojom je počela diferencijacija pripadnika različitih društvenih skupina sa svrhom individualizacije kažnjavanja. Ipak, postoje mnogi slučajevi iz razdoblja ranijeg principata, posebice Augustovog doba, kao i oscilacije u kaznenoj politici kasnijeg principata u kojima je vidljivo da su se kazne relegacije i deportacije izricali e oslobođenima, plebejcima te mnogim osobama prezrenog zanimanja poput glumaca, delatora i drugih. O Hadrijanovom reskriptu i diferenciranom sustavu kažnjavanja v. više Garnsey, P., *Social status and legal privilege in the Roman Empire*, Oxford, 1970., str. 103-104, 153-172; Cardascia, G. (*L'apparition dans le droit des classes d' "honestiores" et d' "humiliores" (Suite)*, *Revue historique de droit français et étranger*, vol. 27, 1950., str. 468-471) smatra da od Antonina Pija odnosno njegovih konstitucija o mužu koji ubije svoju ženu koju je uhvatio u preljubu te o krađi zlata i srebra iz carskih rudnika, a ne od Hadrijana i njegovog reskripta, razlikovanje pripadnika *humiliores* i *honestiores* prilikom izricanja kazne prelazi iz sudske prakse u zakon.

¹⁰⁶ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 365; Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 71

pratili su i *ademptio bonorum* - konfiskacija cjelokupne trenutne imovine osuđenika, te *capitis deminutio media* - gubitak rimskog građanstva.¹⁰⁷ Ovakva kazna bila je teži oblik izvanrednog egzila, a njezin sadržaj bio je posljedica činjenice da se razvila iz kazne republikanskog doba, *aqua et igni interdictio*¹⁰⁸, koju je slijedio gubitak rimskog građanstva, te iz Augustove relegacije, koju karakterizira prisilno udaljavanje iz mjesta boravka.¹⁰⁹ Spomenuti element udaljavanja bio je „...motiviran kako unutrašnjim razlogom koji je počivao u potrebi neutralizacije odnosno eliminacije političkih protivnika, tako i vanjskim razlogom koji je počivao u izvanrednom odnosno samostalnom, gotovo uzurpatorskom, kaznenopostupovnom djelovanju princepsa i Senata početkom razdoblja principata.“¹¹⁰

Tacit u Analima svjedoči kako je u razdoblju vladavine Tiberija došlo do spajanja kazne *relegatio* i *aqua et igni interdictio* u novu kaznu *deportatio*.¹¹¹ Tako je primjerice u postupku protiv G. Junija Silana bilo predloženo da mu se zabrani vatra i voda te da bude protjeran na otok Gijar, a raspravljalo se i o djelomičnoj konfiskaciji njegove imovine.¹¹² Ipak, klasični pravници u svojim svjedočanstvima potvrđuju da su *questiones perpetuae* koje su i dalje djelovale za vrijeme principata izricale kaznu *aqua et igni interdictio* koja je ostala zakonska kazna¹¹³, da je taj interdikt bio pretpostavka za rješavanje raznih pravnih pitanja, posebno onih vezanih uz nasljeđivanje¹¹⁴, te da je bio klasični primjer za *capitis deminutio media*^{115,116}. Holtendorff smatra da su se u razdoblju principata stare i nove kazne oduzimanja slobode javljale jedna uz drugu u slijedećem stupnjevitom redosljedu: prvo, drevna *aqua et igni interdictio* s gubitkom rimskog građanstva, te ograničenjem raspolaganja imovinom i boravišta; drugo, *relegatio* bez određenog mjesta boravka s jednostavnim napatkom da se napusti Rim ili Italija; te posljednje, relegacija na određeno, u pravilu, udaljeno mjesto.¹¹⁷ Svjedočanstva klasičnih pravnika također utvrđuju kako se deportacija

¹⁰⁷ Marcijan, D. (48,19,17,1; 48,22,15pr.)

¹⁰⁸ Jones, A.H.M., op.cit., str. 109; Digesta (48,13,3; 48,19,2,1)

¹⁰⁹ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 365; Kleinfeller, P., s.v. *Deportatio in insulam*, op.cit., str.231;

Holtendorff, F. von, op.cit., str. 40

¹¹⁰ citat: Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str.365

¹¹¹ Holtendorff, F. von, op.cit., str. 43

¹¹² Tacit, *Annales* (3,68)

¹¹³ V. Ulpijan, D. 48,6,10,2 /vis publica/; Modestin, D. 48,10,33 /falsum/; Ulpijan, D. 48,13,3 /peculatus/;

Holtendorff, F. von, op.cit., str. 41

¹¹⁴ V. Pomponije, D. (45,2,19); Celz, D. (28,5,60,4)

¹¹⁵ V. Gaj, *Institutionum commentarius primus* (1,128); Afrikan, D. 46,3,38pr.; Modestin, D. 38,10,4,11; Paul, D. 4,5,5pr.

¹¹⁶ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., bilj. 1123 str. 366

¹¹⁷ Holtendorff, F. von, op.cit., str. 42

smatrala pooštrenjem kazne relegacije te se izricala u slučajevima u kojima su počinjena teža kaznena djela, u kojima nije bilo svrsishodno izreći *poena capitis* ili *summum supplicium*.¹¹⁸

Deportaciju su mogli izricati *praefectus Urbi*, *praefectus pretorio*¹¹⁹, te *praeses provinciae* i *proconsules provinciae*¹²⁰. Prvo dvoje tu je kaznu moglo samostalno i konačno izreći u Rimu na temelju posebnog carevog reskripta kojim im je podijelio takvu ovlast, dok su ju provincijski upravitelji mogli izreći u svojim provincijama, ali su morali u svakom slučaju obrazloženu presudu sa imenom optuženika dostaviti caru koji je o tome konačno odlučivao tj. određivao mjesto gdje će osuđenik boraviti.¹²¹ To je činio, bilo samostalno, bilo posredstvom za to ovlaštene osobe, a tek je od trenutka donošenja toga akta presuda postajala pravomoćna te su nastupali kaznenopravni učinci deportacije.¹²² Holtendorff smatra kako je car zbog političkih razloga imao isključivo pravo određivanja mjesta deportacije, čime je mogao ublažiti ili pooštriti kaznu koja se izricala povodom političkih kaznenih djela i počiniteljima koji su zbog svoje pripadnosti višim društvenim slojevima bili izuzeti od smrtne kazne.¹²³

Kazna deportacije bila je neograničenog trajanja¹²⁴ – čak ni nakon smrti osuđenika njegovo tijelo nije smjelo biti vraćeno u Rim bez izričitog odobrenja od strane cara u svakom pojedinom slučaju.¹²⁵ Doživotno trajanje ove kazne podupiralo je i prisilno odvođenje u lancima osuđenika na mjesto izvršavanja kazne te tamošnja prisutnost vojnog ili drugog nadzora.¹²⁶ Ediktom cara Hadrijana bijeg deportiranog osuđenika bio je zapriječen smrtnom kaznom¹²⁷ dok je skrivanje osuđenika od pravosudnih organa ili pružanje utočišta osobi koja pobjegne s izvršavanja kazne deportacije prema *lex Iulia de vi privata* bilo kažnjivo s relegacijom i konfiskacijom trećine imovine za pripadnike *honestiores*, a radom u rudnicima za pripadnike *humiliores*¹²⁸. Carevo pomilovanje bilo je jedini način prestanka doživotne

¹¹⁸ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 366-367

¹¹⁹ Ulpijan, D. (1,12,1,3; 48,22,6,1)

¹²⁰ Ulpijan, D. (48,19,2,1)

¹²¹ Ulpijan, D. (48,22,6,1); Marcijan (Digesta 48,22,15,1) svjedoči kako u slučaju da osobu upravitelj provincije deportira bez careva odobrenja ona zadržava pravo nasljeđivanja.

¹²² Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 367; Holtendorff, F. von, op.cit., str. 99-100

¹²³ Holtendorff, F. von, op.cit., str. 100-105

¹²⁴ Pomponije, D. (48,22,17,2); Holtendorff, F. von (Die Deportationsstrafe, str. 95) zaključuje kako je trajnost kazne deportacije posljedica njezine kapitalne naravi.

¹²⁵ Marcijan, D. (48,24,2)

¹²⁶ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 368; Holtendorff, F. von, op.cit., str. 96

¹²⁷ Kalistrat, D. (48,19,28,13); Holtendorff, F. von (Die Deportationsstrafe, str. 97) iznosi da je upravo u tom ediktu vidljiva potpuna suprotnost ranijem razdoblju republike u kojem je optuženik dobrovoljnim odlaskom u egzil mogao izbjeći kaznu, dok je u razdoblju principata onaj tko pokuša pobjeći kažnjen strožom kaznom od one koju je pokušao izbjeći.

¹²⁸ Paul, Sententiae (5,26,3)

deportacije.¹²⁹ Slijedom pomilovanja osuđenik bi ponovno putem *ius postliminii* stekao sva prava koja je deportacijom izgubio.¹³⁰

Mjesto izvršavanja kazne deportacije je s obzirom na svoje klimatske, prehrambene, sigurnosne i ostale karakteristike u najvećem dijelu određivalo njezinu stvarnu težinu.¹³¹ Pažljivim odabirom mjesta izvršavanja ove kazne suci su u *cognitio extra ordinem* mogli postići individualizaciju kažnjavanja i osigurati da se ostvari svrha kažnjavanja.¹³² U razdoblju principata kao najstrašnja mjesta izvršavanja ove kazne smatrani su stjenoviti otoci Egejskog mora poput Gijara¹³³, Skira, Donuza, Serifa¹³⁴, Patmosa, Kosira, Kitna i drugih, te strmi otoci uz obalu Sicilije i Italije poput Ponze, Trimera, Planazije, Pandatarije i drugih. Ti otoci bili su izrazito nesigurni za osuđenika zbog vojnih posada koje su nad njima provodile nadzor uz posebne instrukcije, ali i zbog njihove blizine princepsovom sjedištu.¹³⁵ Naime, što su otoci bili bliže caru to je život osuđenika bio neizvjesniji.¹³⁶ Deportirana osoba nije formalno gubila slobodu kao posljedicu osude¹³⁷, ali je do toga faktički moglo doći zbog uvjeta izvršavanja kazne odnosno zbog osobina otoka na koji je osuđena.¹³⁸ Otok Gijar se posebno istaknuo kao najozloglašeniije mjesto za izvršavanje kazne, pa tako Tacit u Analima svjedoči kako je Tiberije u više slučajeva molio Senat da optuženika ne osudi na taj otok već neki s povoljnijim životnim uvjetima. U slučaju G. Junija Silana, bivšeg senatora, Tiberije je molio Senat da ga ne osude na taj nenaseljeni otok, nego na veći otok Kitno, što je Senat i prihvatio¹³⁹, a u postupku protiv G. Vibija Serena smatrao je kako ga Senat ne treba poslati na predložene bezvodne otoke Gijar ili Donuzu jer ako se čovjeku poštedi život treba mu omogućiti i sredstva za život.¹⁴⁰ Osim otoka, među najgora mjesta deportacije (*damnatio quasi in insulam*) pripadala je i oaza u libijskoj pustinji gdje su osuđeniku prijetele smrtonosne oluje te napadi gamadi.¹⁴¹ Bolje obrađeni i pristupačniji otoci poput Cipra, Krete, Rodosa, Cikladskih otoka te Balearskih otoka¹⁴² bili su blaža mjesta za izvršavanje ove

¹²⁹ Marcijan, D. (48,19,4)

¹³⁰ Paul, Sententiae (4,8,24); Kleinfeller, P., s.v. Deportatio in insulam, op.cit., str. 233

¹³¹ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 368; Kleinfeller, P., s.v. Deportatio in insulam, op.cit., str. 232

¹³² Jaramaz-Reskušić, I., Milotić I., op.cit., str. 137-138

¹³³ Tacit, Annales (3,68)

¹³⁴ Tacit, Annales (2,85)

¹³⁵ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 369

¹³⁶ Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 113

¹³⁷ Kalistrat, D. (50,13,5,3); Jones, A.H.M., T op.cit., str. 109

¹³⁸ Jaramaz-Reskušić, I., Milotić I., op.cit., str. 147; Kleinfeller, P., s.v. Deportatio in insulam, op.cit., str. 233

¹³⁹ Tacit, Annales (3,69)

¹⁴⁰ Tacit, Annales (4,30)

¹⁴¹ Ulpijan, D. (48,22,7,5)

¹⁴² Tacit, Annales (13,43)

kazne. Otoci Sardinija¹⁴³ i Korzika¹⁴⁴ bili su najčešće korišteni za izvršenje ove kazne upravo zbog njihove lakoće dovođenja osuđenika.¹⁴⁵

Osoba osuđena na kaznu deportacije gubila je rimsko građanstvo što je povlačilo određene posljedice na osobnopravnom i imovinskopravnom planu. Što se tiče osobnopravnih posljedica za osuđenika je dolazilo do prestanka tutorstva, gubitka očinske vlasti (*patria potestas*), raskidanja zakonitog rimskog braka¹⁴⁶ zbog nedostatka potrebnih konstitutivnih elemenata, te prestanka patronatskog odnosa i gašenja svih zahtjeva koji su iz njega proizlazili, bilo nasljednopravnih bilo osobnopravnih.¹⁴⁷ Prema svjedočanstvima Marcijana, opće pravilo glede imovinskopравnih posljedica deportacije bilo je da je *deportatus* gubio sva svoja prava koja su mu pripadala na temelju *ius civile*, ali je ipak prema *ius gentium* zadržavao sposobnost privremenog stjecanja i raspolaganja.¹⁴⁸ Ipak, iako je osuđenik mogao stjecati imovinu putem neformalnih pravnih poslova, fisk je na tu imovinu pazio tijekom trajanja kazne pa sve do osuđenikove smrti, kada bi i ta imovina bila konfiscirana.¹⁴⁹ Uz sve navedeno, i pravno – djelatna sposobnost osuđenika trpila je razna ograničenja. Kao prvo, njegova se oporuka smatrala ništavom¹⁵⁰ jer nije imao *testamenti factio activa*, te nije mogao nasljeđivati ni *ab testamento* ni *ab intestato* zbog nedostatka *testamenti factio passiva*, od čega su iznimka bili vojnici koji su ipak mogli stjecati rentu ili alimentaciju temeljem fideikomisije ili oporuke.¹⁵¹ *Deportatus* također nije mogao manumisijom osloboditi vlastite robove.¹⁵² Njegovi obveznopravni odnosi bili su u stanju mirovanja, no postojala je mogućnost da ponovno ožive pomoću carevog pomilovanja tj., *restitutio bonorum*.¹⁵³ Automatska posljedica osude na kaznu *deportatio in insulam* bila je konfiskacija cjelokupne trenutne imovine *deportatusa*, dok je fisk stupao u pravni položaj univerzalnog sukcesora glede mogućih tražbina njegovih dužnika ili vjerovnika.¹⁵⁴ Pravni izvori potvrđuju da se pri *deportatio in insulam* radilo o izvanrednoj kazni konfiskacije

¹⁴³ Tacit, Annales (2,85; 16.17)

¹⁴⁴ O najpoznatijem primjeru egzila na taj otok v. više: Singh-Masuda, N. R., *Exilium Romanum: Exile, Politics and Personal Experience From 58 BC to AD 68*, Warwick, 1996., str. 229-243

¹⁴⁵ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 369

¹⁴⁶ Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 74-78; Brasiello, U., op.cit., str. 317-319; Suprotno tome, Kleinfeller, P. (*Deportatio in insulam*, str. 232-233) smatra kako je brak ostajao na snazi, iako ne prema *ius civile*, ali deportirani supružnik više nije mogao upravljati bračnom imovinom.

¹⁴⁷ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 369; Kleinfeller, P., s.v. *Deportatio in insulam*, op.cit., str. 232; Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 73-74

¹⁴⁸ Marcijan, D. (48,19,17; 48,22,15pr)

¹⁴⁹ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., bilj. 1137 str. 370; Kleinfeller, P., s.v. *Deportatio in insulam*, op.cit. str. 232

¹⁵⁰ Gaj, D. (28,1,8,1); Ulpijan, D. (28,3,6,7; 32,1,2-3)

¹⁵¹ Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 87-89

¹⁵² Marcijan, D. (48,22,2)

¹⁵³ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 370

¹⁵⁴ *Ibid.*; Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 80

imovine - *ademptio bonorum* – a ne o *publicatio bonorum* koja je u sustavu *quaestiones perpetuae* bila nužna posljedica kapitalnih presuda.¹⁵⁵ Prava fiska vezana uz konfiskaciju osuđenikove imovine nisu u svakom konkretnom slučaju bila neograničena, te su „...predstavljala više izraz posebne carske milosti ili uvažavanja humanitarnih i drugih obzira negoli općepriznata pravna načela.“¹⁵⁶ Spomenuta ograničenja išla su, s jedne strane, u korist određenih dobara, a s druge strane, u korist određenih osoba.¹⁵⁷ Dio imovine osuđenika izdvajao se i koncedirao u korist njegove djece, bilo da su ona rođena u zakonitom rimskom braku bilo da su valjano posvojena.¹⁵⁸ Iznimka od toga bio je slučaj kada se radilo o prijevarnom posvojenju izvršenom zbog straha od optužbe, kojem je cilj bio da se od fiska oduzme dio imovine osuđenika.¹⁵⁹ Prema Paulovom svjedočanstvu postojali su slučajevi gdje je osuđenik imao više djece pa je cijela njegova imovina njima ustupljena, pri čemu spominje reskript cara Hadrijana u kojem car navodi kako želi da se cijela Albinova imovina ustupi njegovoj djeci kako bi se carstvo povećalo brojem stanovnika a ne novcem.¹⁶⁰ Paul također iznosi kako imovina koju je osuđenik stekao kaznenim djelom ne povećava udio djece.¹⁶¹ U obzir su se uzimali i patron te članovi njegove obitelji¹⁶², pri čemu postojanje sina patrona isključuje pravo fiska na dio imovine koji njemu pripada.¹⁶³ I samom osuđeniku ostavljala se određena nužna milostinja pomoću koje se mogao privremeno uzdržavati, tzv. *pannicularia*, koju su činili dijelovi odjeće, sitni novac ili dragocjenosti u vrijednosti manjoj od pet aurea.¹⁶⁴ Ograničenja prava fiska s obzirom na određena dobra odnosila su se na miraz odnosno *dos profecticia*. S obzirom da dotalna dobra nisu bila obuhvaćena konfiskacijom imovine kao posljedicom osude na kaznu *deportatio in insulam* klasični pravnici dokumentirali su nekoliko različitih rješenja u pogledu povrata miraza za slučaj deportacije.¹⁶⁵ Tako primjerice Ulpijan svjedoči kako je, u slučaju da žena bude deportirana, pravo na povrat miraza pripadalo, s jedne strane, njezinome ocu tj., *pater familiasu* ako se radilo o *filia familias* koja je izrazila svoju volju da se brak u kojem nije bilo djece raskine, dok s druge strane, ako se radilo o *mater familias* koja je deportirana dok je brak trajao, to je

¹⁵⁵ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., bilj. 1139 str. 370

¹⁵⁶ citat: Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 370-371

¹⁵⁷ Ibid., str. 371

¹⁵⁸ Kleinfeller, P., s.v. *Deportatio in insulam*, op.cit., str. 232; Holtendorff, F. von, *Die Deportationsstrafe im römischen Altertum*, Leipzig, 1859., str. 81-82

¹⁵⁹ Paul, D. (48,20,7,2); Holtendorff, F. von, op.cit., str. 83

¹⁶⁰ Paul, D. (48,20,7,3)

¹⁶¹ Paul, D. (48,20,7,4)

¹⁶² Kleinfeller, P., s.v. *Deportatio in insulam*, op.cit., str. 232; Holtendorff, F. von, op.cit., str. 83

¹⁶³ Macer, D. (48,20,8pr-2)

¹⁶⁴ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 371; Kleinfeller, P., s.v. *Deportatio in insulam*, op.cit., str. 232; Holtendorff, F. von, op.cit., str. 83-84; Ulpijan, *Digesta* 48,20,6

¹⁶⁵ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 371

pravo pripadalo njenome mužu.¹⁶⁶ U slučaju da je deportirana osoba bio *pater familias* koji je obećao ili mužu već dao miraz, Macer svjedoči da carska blagajna nije imala pravo konfiscirati miraz koji je otac dao prije svoje osude na kaznu deportacije čak ni u slučaju kada bi kćer umrla za vrijeme trajanja braka, te da u slučaju ako do deportacije oca dođe nakon što brak bude raskinut pravo povrata *dos profecticia* prelazi na kćer.¹⁶⁷

3.2.2. Relegatio

Relegatio je, od dvije nove *extra ordinem* kazne kojima se ograničavalo boravište osuđenika u određeno mjesto, bio blaži i najčešći oblik izvanrednog egzila.¹⁶⁸ Korijeni te kazne sežu iz republikanske mjere *coercitio*.¹⁶⁹ Tu mjeru mogao je primijeniti *pater familias* naspram sebi podčinjenih osoba poput robova, žene i djece, te patron prema svojim oslobođenima, a primjenjivala se u slučaju kada bi navedene osobe zbog nesposobnosti pri obavljanju zadataka koji su im povjereni u gradu ili zbog nekog drugog zabranjenog ili neprimjerenog ponašanja bilo potrebno disciplinirati slanjem na selo ili u određeno drugo mjesto gdje bi se prema njima strože postupalo i gdje bi morali obavljati težak rad.¹⁷⁰ Senat i određeni magistrati mogli su upravno–policijsku mjeru *coercitio* primijeniti u pravilu prema strancima, ali i prema rimskim građanima, kada je bilo potrebno zabraniti im da borave u Rimu ili ih uputiti u neko drugo mjesto kako bi se zaštitio javni red i mir.¹⁷¹ *Relegatio* je kao zakonska kazna u okviru sustava *quaestiones perpetuae* uvedena tek s Augustovom *lex Iulia de adulteriis* (18.g.pr.n.e), a tijekom druge polovine 1. stoljeća su ju carevi često primjenjivali tijekom izvanrednog kaznenog sudovanja Senata ili princepsa kao političko sredstvo kojim su uklanjali svoje protivnike.¹⁷² Car August je tako vlastitu kćer Juliju i unuku Juliju relegirao na sredozemne otoke Pandatariju i Trimer zbog preljubništva i bluda¹⁷³, a pjesnika Ovidija u Tome na Crnom moru zbog uvrede veličanstva¹⁷⁴. Tiberije je nastavljaajući politička protjerivanja prvo protjerao svoju snahu Agripinu na Pandatariju zbog toga što ga je optužila za pokušaj trovanja¹⁷⁵, a potom svog unuka Nerona na Poncij zbog veleizdaje¹⁷⁶.

¹⁶⁶ Ulpijan, D. (48,20,5,1); Kleinfeller, P., s.v. *Deportatio in insulam*, op.cit., str. 233

¹⁶⁷ Macer, D. (48,22,8,4; 48,22,10,1)

¹⁶⁸ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 372; Kleinfeller, P., s.v. *Relegatio*, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, bd. V,1, Stuttgart, 1914., str. 564

¹⁶⁹ Garnsey, P., op.cit., str. 115

¹⁷⁰ Garnsey, P., op.cit., str. 115-116; Kleinfeller, P., s.v. *Relegatio*, op.cit., str. 564; V. Ciceron, *De officiis* (3,31); Livije, *Ab Urbe condita* (7,4); Dion Kasije, *Historia Romana* (55,32)

¹⁷¹ Kleinfeller, P., s.v. *Relegatio*, op.cit., str. 564; Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 372

¹⁷² Garnsey, P., op.cit., str. 116

¹⁷³ Alessi, P. T.; Reinhold, M., *The Golden age of Augustus*, Toronto, Sarasota, 1978., str. 89-91; Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 38; Singh-Masuda, N. R., op.cit., str. 101-113, 120-124

¹⁷⁴ Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 34-35; Singh-Masuda, N. R., op.cit., str. 129-174

¹⁷⁵ Singh-Masuda, N. R., op.cit., str. 116-120; Svetonije, G. T., *Dvanaest rimskih careva*, Rijeka, 1978., str. 146

Osim toga protjerao je i Grka zvanog Ksenon na Kinariju jer je smatrao kako mu je „...predbacio nekadašnji povučeni život na Rodu, jer Rođani govore dorski.“¹⁷⁷ Unatoč tomu, Tiberije je ipak dopuštao da se pojedine osobe protjerane iz Rima u njega vrate, primjerice Decim Junije Silan, koji je bio ljubavnik Augustove unuke, jer nije bio progan na temelju odluke Senata, a ni na temelju zakona.¹⁷⁸ Za vrijeme cara Klaudija, Seneka je 41.g. bio progan na Korziku temeljem *lex Iulia de adulteriis* iako su pravi razlozi progona bili politički tj. zbog njegove umiješanosti u političke ambicije carevih sestara te Germanikovih kćeri.¹⁷⁹ Žrtve političkih relegacija bili su i razni filozofi poput G. Muzonija Rufa, protjeranog od strane cara Nerona na otok Gijar zbog njegove povezanosti s Pizonovom zavjerom¹⁸⁰, zatim Diona Kokcijana iz Pruse relegiranog od strane Domicijana zbog sumnje na zavjeru s jednim visokorangiranim rimskim pokroviteljem, te konačno Favorina kojega je Hadrijan relegirao na otok Hiju.

Neka od kaznenih djela čija je posljedica u izvanrednom kaznenom postupku bila osuda na ovu kaznu bila su: *adulterium*, *falsum*, *ars magica ili mathematica*, *incestum*, *repetundae*, *calumnia*, *termini moti*, obrezivanje, namjerni pobačaj i dr.¹⁸¹

Kazna relegacije sastojala se od protjerivanja osuđenika na određeno mjesto na kopnu, određeni otok ili određenu provinciju, što je pratila i izričita zabrana osuđenikovog boravka u Rimu te u provinciji u kojoj je car boravio.¹⁸² Prema Kalistratovom svjedočanstvu sačuvanom u Digesti, osoba koja je osuđena na kaznu relegacije nije smjela ostati u Rimu čak ni ako to nije bilo u presudi navedeno jer se Rim smatrao zajedničkom domovinom svih rimskih građana.¹⁸³ Kalistrat također ističe kako relegirana osoba ne smije ostati u *civitas* kroz koju prolazi ili u kojoj boravi car, jer je samo osobama kojima nije zabranjen boravak u Rimu dopušteno da vide cara, odnosno oca domovine.¹⁸⁴ *Interdictio certorum locorum*, kojim je osuđeniku bio zabranjen boravak na određenim mjestima, poput npr. Rima, Španjolske ili

¹⁷⁶ Svetonije, G. T., op.cit., str. 146-147

¹⁷⁷ citat: Svetonije, G. T., op.cit., str. 147

¹⁷⁸ Tacit, Annales (3,24); Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 41

¹⁷⁹ Dion Kasije, Historia Romana (60,8; 61,10); Tacit, Annales (13,42); Singh-Masuda, N. R., op.cit., str. 232-270

¹⁸⁰ Tacit, Annales (15,71)

¹⁸¹ Kleinfeller, P., s.v. Relegatio, op.cit., str. 565; Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., bilj. 1147 str. 373

¹⁸² Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 373-374; Kleinfeller, P., s.v. Relegatio, op.cit., str. 564

¹⁸³ Kalistrat, D. (48,22,18pr.)

¹⁸⁴ Ibid.

Italije, ali uz mogućnost da slobodno izabere svoje boravište, smatrala se podvrstom relegacije, a ne posebnom kaznom.¹⁸⁵

Posebni oblik izvršavanja ove kazne postojao je u egipatskoj provinciji - *relegatio quasi in insulam* ili *in oasim*.¹⁸⁶ Neka od mjesta na kopnu gdje se prema svjedočanstvima izvršavala kazna *relegatio* bila su Lugdun, Surenta, Regij, Vijena, Masilija, Tarenta; Sidona te Trever. Sve su to bila urbana područja, često i regionalne metropole, koje predstavljaju oštru suprotnost već spomenutim mjestima na koja se upućivalo delegirane osobe.¹⁸⁷ Od otoka kao mjesta relegacije osuđenika spominju se Kreta, Planazija, Lezb, Cipar, Cercina, Sicilija, Kapreja, Pandatarija, Trimer i Meroja.¹⁸⁸ Iako su neki od ovih otoka bili i mjesta deportacije znatno su se razlikovali od opasnih, malih, stjenovitih i bezvodnih otoka koji su gotovo uvijek jamčili smrt osuđenika ili vrlo teške životne uvjete.¹⁸⁹ Navedeni otoci bili su bliže obali te su imali pogodnije uvjete za život iz čega je vidljivo kako je kazna relegacije bila blaža od deportacije.¹⁹⁰

U pogledu vremena trajanja relegacije, jednog od razlikovnih faktora između te kazne i kazne *deportatio in insulam*, valja istaknuti da je ona poput deportacije mogla biti određena *in perpetuum* ali i u određenom trajanju od šest mjeseci pa sve do deset godina.¹⁹¹

Osobnopravne posljedice osude na ovu kaznu bile su sljedeće: osuđenik nije gubio svoje rimsko građanstvo bez obzira na duljinu kazne¹⁹², niti mogućnost biti nasljednik ili biti naslijeđen (aktivnu i pasivnu testamentifikaciju)¹⁹³, a zadržavao je i sposobnost da stječe te upravlja vlastitom imovinom¹⁹⁴ što je uključivalo i manumisiju, pri čemu je oslobođenik pratio sudbinu svog patrona. Relegirana osoba mogla je ostvarivati sva osobna i imovinska prava u odnosu na djecu koja su bila pod njenom *patria potestatem*.¹⁹⁵

Konfiskacija imovine se u početku uobičajeno primjenjivala uz kaznu relegacije sve do cara Trajana koji je svojom reformom odredio upravo suprotno - da relegirane osobe u

¹⁸⁵ Kleinfeller, P., s.v. *Relegatio*, op.cit., str. 564

¹⁸⁶ Ulpijan, D. (48,22,7,5); Kleinfeller, P., s.v. *Relegatio*, op.cit., str. 564

¹⁸⁷ Jaramaz-Reskušić, I., Milotić I., op.cit., str. 148

¹⁸⁸ Kleinfeller, P., s.v. *Relegatio*, op.cit., str. 564

¹⁸⁹ Jaramaz-Reskušić, I., Milotić I., op.cit., str. 148

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Ulpijan, D. (48,22,7,2; 48,22,14pr.); Kleinfeller, P., s.v. *Relegatio*, op.cit., str. 564; Garnsey, P., op.cit., str. 116; Holtzendorff, F. von (*Die Deportationsstrafe*, str. 121) navodi kako su najčešće spominjana razdoblja trajanja relegacije bila dvije i pet godina.

¹⁹² Ulpijan, D. (48,22,7,3; 48,22,14,1); Pomponije, D. (48,22,17); Garnsey, P., op.cit., str. 116;

¹⁹³ Gaj, D. 28,1,8,1; 34,5,5pr; Paul, D. 48,20,7,5; Ulpijan, D. 48,22,7,3; Garnsey, P., op.cit., str. 116

¹⁹⁴ Afrikanus, D. (37,1,13); Marcijan, D. (48,22,4); Paul, D. (48,22,13)

¹⁹⁵ Marcijan, D. 48,22,4; Pomponije, D. 48,22,17,1

pravilu zadržavaju svoju cjelokupnu imovinu.¹⁹⁶ O tome svjedoči Pomponijev odlomak u Digesti u kojem on iznosi kako je car u svome reskriptu upućenome Didiju Sekundu potpuno zabranio konfiskaciju imovine osoba osuđenih na relegaciju ističući pri tome pohlepu prijašnjih vladara te svoju blagost.¹⁹⁷ Već Augustova *lex Iulia de adulteriis* propisivala je da kazna djelomične konfiskacije imovine prati kaznu relegacije *in insulam* u slučaju osude za preljub.¹⁹⁸ Tako je preljubnik u slučaju osude gubio polovinu svojih dobara, dok je preljubnica gubila polovinu miraza te trećinu dobara.¹⁹⁹ Car August je čak i članove svoje obitelji koji su protjerani na temelju toga zakona lišio imovine – svoju kćer Juliju Stariju protjeranu na Pandatariju, te svoju unuku Juliju Mlađu protjeranu na Trimer.²⁰⁰ Juliji Mlađoj bio je ostavljen peculium, ali ga joj je Tiberije kasnije u potpunosti oduzeo.²⁰¹ U kasnijem razdoblju principata, bilo djelomična²⁰² bilo potpuna, konfiskacija imovine bila je dopuštena samo kod osude na cjeloživotnu relegaciju ili u slučaju kada je kaznu relegacije bilo potrebno pooštriti zbog težine kaznenog djela poput *crimen vis*²⁰³, *adulterium*²⁰⁴, *falsum*²⁰⁵ i sl.²⁰⁶ Ipak u tim slučajevima konfiskacija je morala izrekom biti određena u *sententia specialis*.²⁰⁷ Ulpijan navodi kako je reskriptima bila određena zabrana konfiskacije imovine osoba relegiranih na određeno vrijeme, ali da ipak presude kojima je određena takva konfiskacija nisu bile ukidane.²⁰⁸

Iz prethodno navedenih obilježja relegacije proizlazi da je upravo ta kazna od svih kazni razdoblja principata omogućavala najveću mogućnost njezinog stupnjevanja te je time bila najoptimalniji instrument za ostvarivanje različitih zahtjeva politike kažnjavanja.²⁰⁹ Relegacija se mogla stupnjevati u dva smjera; s jedne strane, glede vremena njezinog trajanja koje je moglo biti relativno kratko ili pak neograničeno, te s druge strane, glede mjesta njezinog izvršavanja odnosno veličine prostora na kojem se relegirana osoba nije smjela

¹⁹⁶ Kleinfeller, P., s.v. Relegatio, op.cit., str. 564

¹⁹⁷ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., bilj. 1152 str. 373; Pomponije, D. (48,22,1)

¹⁹⁸ Garnsey, P., op.cit., str. 116

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ Svetonije, G. T., op.cit., str. 95; O relegaciji Julije Starije i Julije Mlade v. više supra. str. 21

²⁰¹ Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 41

²⁰² Marcijan, D. (48,22,4)

²⁰³ Paul, Sententiae. (5,26,3)

²⁰⁴ Paul, Sententiae. (2,26,14)

²⁰⁵ Paul, D. (48,19,38,8)

²⁰⁶ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 374-375

²⁰⁷ Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 121; O *ademptio bonorum* kao razlikovnom obilježju relegacije u odnosu na *aqua et igni interdictio* v. supra. str. 14-15

²⁰⁸ Ulpijan, D. (48,22,7,4); Garnsey, P., op.cit., str. 117

²⁰⁹ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 375; Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 120

nalaziti.²¹⁰ Što je taj prostor bio veći to je sloboda osuđene osobe bila sve više ograničena.²¹¹ Uz to kazna je mogla biti dodatno pooštrena i konfiskacijom imovine osuđenika. Tako su prema Marcijanu tri stupnja relegacije bila: relegacija na određeno vrijeme, trajna relegacija i relegacija na otok.²¹² S obzirom na navedeno mogu se razlikovati četiri osnovna tipa ove kazne: prvo, tzv. negativna relegacija, često zvana i *liberum exilium*, kojom se osuđeniku samo zabranjuje boravak na određenom mjestu te mu se nalaže da se u određenom roku mora udaljiti iz okruženja u kojem mu je zabranjen boravak²¹³; drugo, tzv. pozitivna relegacija kojom se osuđenika protjeruje na točno određeno mjesto njegovog budućeg boravišta, pri čemu je to određenje moglo biti u obliku naređenja (naređuje se napuštanje određenog prostora) ili zabrane (zabranjuje se napuštanje određenog prostora), a mjesto na koje se osuđenika relegira, na određenom otoku ili na kopnu iste provincije ili pak izvan granica provincije, u kojem slučaju je to mjesto morao odrediti car umjesto carskog službenika; treće, vremenski ograničena relegacija s minimalnim trajanjem od šest mjeseci do maksimalno deset godina ili doživotna relegacija; i četvrto, relegacija koja je ili nije povezana s dodatnom izvanrednom kaznom, bilo gubitkom društvenog položaja bilo isključivanjem iz kurije (*submotio curia* ili *motio ab ordine*) ili s imovinskom kaznom konfiskacije dijela imovine osuđenika (*ademptio bonorum*).²¹⁴ S obzirom da je osoba osuđena na relegaciju zadržavala status rimskog građanina, može se zaključiti kako je isključivanje iz kurije, gubitak društvenog položaja (npr. gubitak položaja senatora i sl.) ili oduzimanje mogućnosti pristupanja određenim visokim službama, poput imovinske kazne djelomične konfiskacije imovine, moralo biti izričito određeno u *sententia specialis*.²¹⁵ Dakle, najstroži oblik ove kazne mogla je biti doživotna relegacija na otok uz izričitu konfiskaciju imovine osuđenika.²¹⁶

Prema Ulpijanovom svjedočanstvu ovlast izricanja kazne relegacije u neograničenom opsegu, uz cara, imali su *praefectus Urbi*, *praefectus praetorio* te Senat dok od te ovlasti izričito isključuje konzule.²¹⁷ Do razdoblja vladavine Aleksandra Severa upravitelji provincija mogli su osuđenicima zabraniti boravak ili ih protjerati samo u mjesto ili na otok

²¹⁰ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 375-376

²¹¹ Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 120

²¹² Marcijan, D. (48,19,4); Kleinfeller, P., s.v. Relegatio, op.cit., str. 564

²¹³ Ulpijan, D. (48,22,7,17)

²¹⁴ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 376; Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 120-122

²¹⁵ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., bilj. 1159 str. 376; Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 121-122

²¹⁶ Holtzendorff, F. von, Die Deportationsstrafe im römischen Altertum, Leipzig, 1859., str. 122

²¹⁷ Ulpijan, D. (48,22,14,2); Kleinfeller, P., s.v. Relegatio, RE, bd. V,1, Stuttgart, 1914., str. 565

unutar granica svoje vlastite provincije.²¹⁸ U slučaju da u provinciji kojom upravlja nije bilo otoka upravitelj je mogao izreći kaznu *relegatio in insulam* ali je morao o tome pisano obavijestiti cara koji bi potom odredio određeni otok kao mjesto izvršavanja kazne, a do careve odluke osuđenik je stavljan pod vojni nadzor.²¹⁹ Kao posljedica spomenute regulacije nastajale su situacije gdje je osoba relegirana iz provincije svoga prebivališta, ali je ipak mogla ostati u provinciji svog porijekla.²²⁰ Stoga je car Aleksandar Sever odlučio proširiti ovlasti upravitelju provincije osuđenikovog prebivališta na način da mu može zabraniti boravak u provinciji odakle je podrijetlom, ali upravitelj provincije podrijetla ne može učiniti obrnuto.²²¹ Upravitelji Dacije i Sirije bili su iznimka, te su jedino oni imali ovlast izreći kaznu relegacije odnosno zabraniti pristup osuđeniku u više provincija istovremeno.²²² Daljnje ograničenje ovlasti upravitelja provincije vidljivo je u činjenici da nakon što bi oni izrekli ovu kaznu više je nisu imali mogućnost opozvati, te se osuđenik mogao jedino pismenim putem obratiti caru i tako tražiti pomilovanje.²²³

4. Razdoblje dominata (284.g. - 565.g.)

4.1. Općenito

Razdoblje dominata, koje je počelo za vrijeme vladavine Dioklecijana, obilježava uvođenje isključivo *cognitio extra ordinem* za provođenje kaznene sudbenosti.²²⁴ Organi kaznene sudbenosti, uz cara, u skladu s teritorijalnom podjelom Carstva, bili su prefekti praetorio, vikari te upravitelji provincija.²²⁵ U Rimu, koji je imao privilegirani položaj, sudbenost je imao *praefectus Urbi*, a to je kasnije uvedeno i u Konstantinopol kao drugi glavni grad.²²⁶ Na temelju carskih konstitucija sačuvanih u Teodozijevoj i Justinijanovom Kodeksu vidljivo je kako kazna progonstva, koja je oblikovana u razdoblju principata u okviru *cognitio extra ordinem* (izvanredni kazneni postupak), u razdoblju dominata zadržava kontinuitet u svojoj primjeni te ostaje jedini oblik progonstva.²²⁷ Iznimku bi mogla predstavljati konstitucija cara Konstantina iz 321.g. u kojoj se osim osuđenika na smrtnu

²¹⁸ Kleinfeller, P., s.v. Relegatio, op.cit., str. 565

²¹⁹ Ulpijan, D. (48,22,7,1)

²²⁰ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 377

²²¹ Kleinfeller, P., s.v. Relegatio, op.cit., str. 565

²²² Ibid.

²²³ Ulpijan, D. (48,22,7,18); Kleinfeller, P., s.v. Relegatio, op.cit., str. 565; Suprotno tome, **Holtzendorff, F. von** (Die Deportationsstrafe, str. 42) smatra kako je kazna relegacije bila opoziva bez posebnih postupaka.

²²⁴ Jaramaz-Reskušić, I., Medančić, T., *Cognitio extra ordinem* u rimskom pravu, *Pravnik*, vol. 40, br. 82, 2006., str. 98

²²⁵ Ibid.

²²⁶ Ibid., str. 100-101

²²⁷ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 542

kaznu spominje i osuđenika na *aqua et igni interdictio* ili *deportatio*.²²⁸ Problem se javlja zato što je carski zakonodavac koristio tri srodna, ali u svome sadržaju različita izraza, iz čega je vidljiva određena tehnička nepreciznost i nedosljednost u pogledu terminologije.²²⁹

4.2. Exilium

Izrazom *exilium* zakonodavac je u nekim situacijama označavao sadržaj kazne deportacije ili relegacije, dok ga je pak u drugima suprotstavljao navedenim oblicima izvanrednih kazni progonstva.²³⁰ Već je Konstantin I. Veliki rabio neodređeni pojam *exilium* pri propisivanju sankcija za tri različita kaznena djela. Prvo, za djelo krivotvorenja novca (*adulterina numismata*) car je propisao različite kazne ovisno o počinitelju i njegovom društvenom statusu. Za dekurione i njihove sinove propisao je kaznu *perpetuo exilio* kojoj je dodao odredbu *ac super facultatibus eius ad nostram scientiam referatur* temeljem koje je sebi pridržao pravo da, kako bi zaštitio imovinske interese osuđenikove obitelji, odluči djeci osuđenika dodijeliti dio imovine njihovog oca. To se može shvatiti kao kazna trajnog progonstva čiji bi kaznenopravni sadržaj odgovarao kazni *deportatio*. U slučaju da je počinitelj bio plebejac tj. pripadnik *humiliores* car je kao kaznu predvidio *perpetua damnatio*, što se može smatrati trajnom deportacijom koju je slijedila i konfiskacija cjelokupne imovine osuđenika²³¹. Drugo, kada bi, kršeći carske propise, *adsessor* potpisao isprave koje je trebao potpisati *praeses*, car je kao kaznu odredio *exilio puniatur*, pri čemu je sudac mogao odrediti trajanje kazne²³², što upućuje na zaključak da se zapravo radilo o kazni *relegatio*. Posljednje, ako bi *conductores* nametnuli vektigal viši od drevnih običaja i prekršili propise bili bi kažnjeni s *perpetuo exilio*²³³ – dakle, najvjerojatnije je da se u tom slučaju radilo o kazni *deportatio*. Blažom tj. vremenski ograničenom kaznom progonstva, koja bi imala značenje izvanredne kazne relegacije, moglo bi se, s jedne strane, smatrati *exilium* koji je temeljem konstitucije careva Honorija, Arkadija i Teodozija II. trebalo izreći počiniteljima koji pripadaju skupini *humiliores fortunae*²³⁴, *exilium* koji je temeljem konstitucije Honorija i Teodozija II. trebalo dosuditi zbog nemogućnosti *damnum famae*²³⁵, kao i onaj koji je temeljem konstitucije careva Teodozija I., Gracijana i Valentinijana II. izrican robovima koji nemaju

²²⁸ Ibid., bilj. 1807 str. 542; v. Dupont, C., *Le droit criminel dans les constitutions de Constantin. Les peines*, vol. II, Lille, 1955., str. 43-44

²²⁹ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 542

²³⁰ Ibid.

²³¹ Codex Theodosianus (9,21,1)

²³² Codex Iustinianus (1,51,2)

²³³ Codex Iustinianus (4,62,4)

²³⁴ Codex Theodosianus (7,10,1)

²³⁵ Codex Theodosianus (9,36,2)

samopoštovanja za izgubiti²³⁶, te s druge strane, privremeni *exilium* koji bi temeljem konstitucije careva Teodozija II. i Honorija bio ukinut kada protekne vrijeme osude bilo da je ono provedeno u mjestu progonstva bilo u zatvoru^{237,238}. Suprotno tome, strožom tj. vremenski neograničenom kaznom progonstva, nužno povezanom s konfiskacijom cjelokupne imovine osuđenika, koja bi imala značenje izvanredne kazne deportacije, moglo bi se s jedne strane, smatrati *exilium* koji je na temelju konstitucije Konstancija II. pratila *vindicatio facultatem fisco*²³⁹, kao i onaj kojega je pratila konfiskacija imovine propisan za magijske čine²⁴⁰ konstitucijom Teodozija II. i Hadrijana i konstitucijama mnogih drugih careva za razne slučajeve krivovjerstva²⁴¹, te s druge strane, trajni *exilium* koji je izrican u povodu otimačine²⁴² na temelju konstitucije cara Honorija i Arkadija.²⁴³ Uz navedene načine, carski zakonodavac je netehnički izraz *exilium* koristio i na način da ga je suprotstavljao tehničkom izrazu *deportatio*, bilo da ga je dodatno određivao pridjevom *temporale*²⁴⁴ bilo da je samu kaznu *deportatio* označavao kao podvrstu kazne *exiliuma*^{245,246}. U određenim carskim konstitucijama može se uočiti i upotreba izraza *exilium relegationis*²⁴⁷ i *exilium deportationis*²⁴⁸ kako bi se označila propisana kazna. Naposljetku, izraz *exilium* je rabljen u toliko općenitom značenju da je u konstituciji cara Konstantina kojom su sankcionirana kaznena djela na području *cursus publicus* obuhvaćao i kaznu prisilnog rada u rudnicima²⁴⁹. Navedeno se javlja kao posljedica carskog spajanja dvaju izvanrednih kazni – *metallum* i *deportatio*.²⁵⁰ Dakle, može se zaključiti kako je carski zakonodavac upotrebom netehničkog i općenitog izraza *exilium* podrazumijevao bilo kakvo udaljavanje osuđenika iz njegove trenutne zajednice, bilo da je ono privremeno ili trajno, manje ili više teško.²⁵¹ Iz toga je vidljivo da u razdoblju dominata dolazi do ublažavanja kaznenopravne distinkcije klasičnog

²³⁶ Codex Theodosianus (14,10,1,3)

²³⁷ Codex Theodosianus (9,40,22-23)

²³⁸ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 543

²³⁹ Codex Theodosianus (9,23,1,1)

²⁴⁰ Codex Theodosianus (16,10,23)

²⁴¹ Codex Theodosianus (16,5,45; 16,5,52; 16,5,54,7; 16,6,4,1; 16,8,26)

²⁴² Codex Theodosianus (14,10,2)

²⁴³ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 543

²⁴⁴ Codex Theodosianus (11,7,16; 16,5,57,1)

²⁴⁵ Codex Theodosianus (16,5,53; 16,5,58,6)

²⁴⁶ Washburn, D. A., *Banishment in the Later Roman Empire, 284-476 CE*, New York, London, 2013., str. 28

²⁴⁷ Codex Theodosianus (7,18,8)

²⁴⁸ Codex Theodosianus (10,24,2; 9,26,2; 16,2,40)

²⁴⁹ Codex Theodosianus (8,5,1)

²⁵⁰ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 543-544

²⁵¹ Ibid., str. 544

doba između dviju izvanrednih kazni *deportatio* i *relegatio*, čime ona gubi svoj značaj jedne od glavnih odrednica kaznenog sustava razdoblja principata.²⁵²

4.3. Relegatio

Drugi od tri srodna izraza upotrebljavana u razdoblju dominata bio je tehnički izraz *relegatio*. Carski zakonodavac ga je vrlo rijetko upotrebljavao, a kada jest koristio ga je u njegovom klasičnom značenju da bi označio blaži oblik progonstva kao izvanredne kazne.²⁵³ Ta kazna bila je kratkotrajna, bilo jednogodišnja bilo dvogodišnja, a mogli su je izreći i carski službenici čija je sudbenost bila ograničena na teritorij provincije kojom su upravljali. Bitna razlika od kazne progonstva u klasičnom razdoblju, u kojem je samo trajnu relegaciju mogla slijediti djelomična ili potpuna konfiskacija osuđenikove imovine²⁵⁴, jest da je ovu kaznu mogla slijediti konfiskacija polovine imovine osuđenika, što je vidljivo iz konstitucije Konstantina I. Velikog²⁵⁵ u kojoj za *improbus oppugnator* propisuje upravo tu kaznu iako carske konstitucije u pravilu nisu spominjale osuđeničkovu imovinu²⁵⁶. U razdoblju zakonodavstva cara Konstantina ova kazna je, u pravilu, bila predviđena za počinitelje koji su pripadali društvenoj skupini *honestiores* ili su bar bili bogati stanovnici Carstva.²⁵⁷ Iznimka je bila konstitucija koja je propisivala kaznu relegacije za ženu koja bi, neovisno o tome kojoj je društvenoj skupini pripadala, bila osuđena zbog spolnih odnosa s robom koji su započeti prije donošenja te konstitucije.²⁵⁸ Dupont smatra da se u tom slučaju radilo o tendenciji proširenja primjene kazne *relegatio* s obzirom da je konstitucijom ta kazna predviđena za sve slobodne žene bez obzira na to s čijim je robom spolna veza održavana, bilo vlastitim bilo tuđim.²⁵⁹

4.4. Deportatio

Naposljetku, treći od tri navedena srodna izraza – tehnički izraz *deportatio* – carski zakonodavac je koristio u većini slučajeva u kojima je propisana kazna bila progonstvo.²⁶⁰ Kazna deportacije je u razdoblju dominata bila najraširenija varijanta izvanredne kazne progonstva, što je vidljivo iz velikog broja carskih konstitucija koje su ju propisivale u odnosu na vrlo malen broj onih koje su kao kaznu propisivale relegaciju.²⁶¹ Već u razdoblju

²⁵² Ibid.

²⁵³ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 544

²⁵⁴ v. supra. str. 23-24

²⁵⁵ Codex Theodosianus (1,5,3)

²⁵⁶ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 544, bilj. 1890 str. 556

²⁵⁷ Ibid., str. 544-545

²⁵⁸ Codex Theodosianus (9,9,1)

²⁵⁹ Dupont, C., op.cit., str. 50-51

²⁶⁰ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 545

²⁶¹ Ibid.

cara Konstantina je petnaest njegovih konstitucija propisivalo deportaciju kao kaznu za razna kaznena djela.²⁶² Ipak, za razliku od razdoblja principata u kojem je kazna deportacije imala središnju ulogu u kaznenom sustavu, tijekom dominata njezinu poziciju preuzima smrtna kazna zbog sklonosti kršćanskih careva oštrijem kažnjavanju.²⁶³ Više nije bilo moguće ni stupnjevanje između tih dviju kazni prilikom izricanja kaznene mjere u konkretnim slučajevima.²⁶⁴ Primjerice, car Konstantin I. svojom je konstitucijom iz 317.g. propisao smrtnu kaznu kao jedinu kaznenu mjeru za vis publica čime je ukinuo mogućnost stupnjevanja između kazne relegacije, deportacije i smrtne kazne, koju je sudac dotad imao.²⁶⁵ Unatoč tome, polje primjene deportacije je prošireno na kaznena djela poput raznih magijskih djelovanja, razbojništva, te osnivanja neortodoksnih sekta i religijskih udruga.²⁶⁶ Zanimljivo je i to da se deportacija često primjenjivala i u slučajevima kršenja carskih upravnopravnih i građanskopravnih propisa, dakle izvan područja kaznenog prava u užem smislu. Tako je njome primjerice bilo sankcionirano protupravno dodjeljivanje dopusta vojnicima²⁶⁷, povreda propisa o javnoj poštanskoj službi, izbjegavanje civilne sudbenosti pribjegavanjem vojnoj²⁶⁸, ženino neopravdano i jednostrano raskidanje braka²⁶⁹, povreda uredbi koje uređuju odijevanje u gradu Rimu²⁷⁰ te namjerno odugovlačenje transporta žitarica od strane ovlaštenog broдача^{271, 272}

Temeljna vanjska obilježja kazne deportacije, uobličena i ustaljena tijekom principata, zadržana su u razdoblju dominata kao uobičajena ali ne i nužna obilježja te kazne.²⁷³ Mjesto izdržavanja kazne deportacije ostalo je nepromijenjeno; ona se i dalje izdržavala na dalekim otocima²⁷⁴, osim kada bi se povezivala s kaznom *metallum*²⁷⁵ zbog čega bi se morala izdržavati u mjestu gdje je postojao rudnik. Holtzendorff navodi kako se u kasnijem razdoblju

²⁶² Codex Theodosianus (3,16,1; 7,12,1; 8,5,2; 9,8,1; 9,10,1; 9,10,3; 9,16,1; 9,19,2; 9,21,1; 9,21,2; 9,24,1; 10,11,1; 11,30,17; 11,34,1; 12,1,6)

²⁶³ Kleinfeller, P., s.v. Deportatio in insulam, op.cit., str. 232; Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 545; Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 135

²⁶⁴ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 545; Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 135

²⁶⁵ Codex Theodosianus (9,10,1)

²⁶⁶ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 545; Washburn, D. A., op.cit., str. 50, 54-55

²⁶⁷ Codex Theodosianus (7,12,1)

²⁶⁸ Codex Theodosianus (2,1,9)

²⁶⁹ Codex Theodosianus (3,16,2)

²⁷⁰ Codex Theodosianus (14,10,2)

²⁷¹ Codex Theodosianus (13,5,34)

²⁷² Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 145-146

²⁷³ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 546; Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 138

²⁷⁴ Codex Theodosianus (9,10,1; 10,11,1; 12,1,6)

²⁷⁵ Codex Theodosianus (5,7,2,3; 15,8,2); Brasiello, U. (La repressione, str. 471-473) smatra da su razlozi povezivanja te dvije kazne bili: prvo, činjenica da obje podrazumijevaju prisilno udaljavanje, i drugo sličnost pravne nesposobnosti do koje dolazi kao posljedica tih kazni.

Carstva često kao kaznena postaja spominje otok Proconnesus na koji je bilo lako izvesti deportaciju iz Konstantinopola i susjednih područja.²⁷⁶ Naime, autor smatra kako u tom razdoblju udaljeni otoci više nisu bili nužna mjesta izvršavanja kazne deportacije te se pri tome poziva i na Justinijanovu odredbu prema kojoj su deportirane osobe trebale biti odvedene u dva grada na azijskoj obali Crnog mora - Sebasteju i Pitiuzu.²⁷⁷

Element trajnosti kazne potvrđen je konstitucijom cara Konstancija (349.g.) u kojoj se *deportatio* suprotstavljala kazni *temporale exilium*, te dvjema konstitucijama careva Teodozija II. i Honorija²⁷⁸ (412.g.).²⁷⁹ Iako se spomenuta karakteristika deportacije postupno etablirala, već Konstantin I. Veliki iznosi kako se deportirana osoba može vratiti samo temeljem carske *indulgentio*.²⁸⁰

Carske konstitucije su potpunu konfiskaciju osuđenikove imovine toliko često izričito propisivale²⁸¹ da se može zaključiti kako je ona bila uobičajena pravna posljedica koja je iz osude na ovu kaznu proizlazila implicitno.²⁸² Međutim, do potpune konfiskacije imovine je vjerojatno dolazilo vrlo rijetko, i to u slučajevima kada osuđenik nije imao srodnika, s obzirom da je u doba dominata postojala tendencija da se dijelovi osuđenikove imovine ustupaju njegovim sinovima ili ostalim srođnicima.²⁸³ Već je, primjerice, Konstantin I. Veliki sebi pridržao pravo na *super facultatibus* dekuriona osuđenog za krivotvorenje novca unatoč svojoj tvrdnji, koja je ostala opće pravilo čak i u pravu cara Justinijana, kako je deportacija već po svom imenu oduzimanje svih stvari.²⁸⁴ Nakon Konstantina I., carevi su pri donošenju zakona bili inspirirani „...osobnom kršćanskom blagošću tako i očinskom naklonošću prema novcu odnosno fisku...“²⁸⁵ Prvo, Konstancije II. svojom konstitucijom (356.g.) propisuje da imovinu osobe osuđene na smrt (osim osude za *maiestatis* i *magicae*) nasljeđuju njegovi srodnici do trećeg stupnja, a to je pravilo prošireno i na deportirane osobe.²⁸⁶ Zatim, Valens i Valentinijan I. 364.g. propisuju da sva imovina osuđenika (osim onog osuđenog za

²⁷⁶ Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 147

²⁷⁷ Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 147

²⁷⁸ Codex Theodosianus (16,2,40; 16,5,53)

²⁷⁹ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 546

²⁸⁰ Codex Theodosianus (9,43,1); Washburn, D. A. (Banishment, str. 39-40) navodi kako se upravo zbog mogućnosti opoziva progono moglo smatrati milosrdnom gestom.

²⁸¹ Jaramaz-Reskušić, I. (Kaznenopravni sustav, str. 556) navodi kako je Konstantin I. Veliki u većini svojih konstitucija u kojima je propisivao kaznu deportacije, kao dodatnu mjeru kažnjavanja izričito propisivao i potpunu konfiskaciju osuđenikove imovine, čime je vjerojatno želio isključiti slobodu suca pri odlučivanju kako on ne bi eventualno oprostio takvu kaznu.

²⁸² Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 547

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ Codex Theodosianus (9,43,1,3)

²⁸⁵ citat: Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 547

²⁸⁶ Codex Theodosianus (9,42,2)

maiestatis) treba pripasti njegovoj djeci, pri čemu *interpretatio* objašnjava kako ta odredba vrijedi općenito, a ne samo u slučaju osude na smrtnu kaznu.²⁸⁷ Holtzendorff smatra da su isti ti carevi nedugo nakon navedeni zakon ukinuli s obzirom da su 369.g. provincijskim službenicima naložili da sastave precizni popis imovine koja je konfiscirana²⁸⁸, pri čemu nigdje nisu spomenuli ograničenja prava fiska u korist djece.²⁸⁹ Treće, Valentinijan II., Teodozije I. i Gracijan su 380.g. uveli pravilo prema kojem deportirana osoba, njezini ascendenti i descendenti, imaju pravo na polovinu imovine koja bi bila obuhvaćena konfiskacijom, dok drugu polovinu stječe fisk.²⁹⁰ Preciznije, samom osuđeniku pripada šestina imovine, dok glede srodnika iznos varira ovisno o tome radi li se o descendentima ili ascendentima osuđenika.²⁹¹ Posljednje, Teodozije II. i Honorije 423.g. konstitucijom su isključili osuđenikovo pravo da posjeduje svoju prijašnju imovinu, ali su također sačuvali to pravo njegovim roditeljima i djeci (osim u slučaju osude za *maiestatis*).²⁹² Kompilatori su u Justinijanovom Kodeksu implicitno potvrdili da deportirani nije imao nikakvo pravo na svoju dotadašnju imovinu, ali su također i prihvatili dio prethodno navedene konstitucije Valentinijana II., Teodozija I. i Gracijana koji se ticao djece deportirane osobe.²⁹³ Interpolirajući konstituciju Valentinijana III. i Teodozija II., također su utvrdili da se polovina imovine osuđenika treba raspodijeliti između njegovih kćeri i sinova, pri čemu su, u slučaju da je osuđenik bio dekurion, sinovi imali pravo na cijelu njegovu imovinu, a kćeri samo na polovinu, dok je druga polovina pripadala njegovoj kuriji.²⁹⁴ Ovo pitanje konačno je regulirano 556.g. Justinijanovom Novelom 134 prema kojoj cjelokupna imovina deportirane osobe pripada njezinim srodnicima u silaznoj, uzlaznoj i pobočnoj liniji do trećeg stupnja srodstva, a osuđenikovo ženi pripada pravo na povrat darova učinjenih prije nego što je brak sklopljen i miraza.²⁹⁵ Ako osuđenik nije imao djece ili je osuđen za veleizdaju ili povredu veličanstva i dalje se primjenjivalo opće pravilo prema kojem fisku pripada cjelokupna njegova imovina, pa čak i starije pravilo prema kojem je moguća konfiskacija i naknadno stečene imovine deportirane osobe.²⁹⁶ Holtzendorff smatra da srodnici deportiranog prilikom

²⁸⁷ Codex Theodosianus (9,42,6)

²⁸⁸ Codex Theodosianus (9,42,7)

²⁸⁹ Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 140

²⁹⁰ Codex Theodosianus (9,42,8)

²⁹¹ Ibid.

²⁹² Codex Theodosianus (9,42,23)

²⁹³ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 548

²⁹⁴ Ibid.; Codex Iustinianus (9,49,10)

²⁹⁵ Novella Iustiniani 134

²⁹⁶ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 548

„druge“ konfiskacije nakon smrti deportirane osobe nisu mogli isticati svoja prava na dio imovine kao prilikom „prve“ konfiskacije.²⁹⁷

Glede pitanja dolazi li u razdoblju dominata do *capitis deminutio media* u slučaju deportacije samo se jedna konstitucija, ona careva Teodozija II. i Honorija iz 409.g., izričito dotiče toga problema. Spomenutom konstitucijom je osobama koje su sudjelovale u rušenju Nilskog nasipa propisana kazna deportacije, pri čemu je naglašeno da ta kazna znači da će osuđenima biti onemogućeno ponovno stjecanje statusa građanina (*civitas*) ili časti (*dignitas*) ili imovine (*substantia*).²⁹⁸ Jasno razlikovanje i alternativno nabranje spomenuta tri pojma upućuje na zaključak da je pojam *civitas* imao drukčije značenje od onog klasičnog, ali da je položaj deportirane osobe bio vrlo težak, poput položaja osobe koja je izgubila rimsko građanstvo.²⁹⁹ S jedne strane, iz nužne konfiskacije osuđenikove imovine i iz činjenice da se ona imovina koja nije bila konfiscirana ustupala osobama koje je car odredio proizlazila je nevaljanost oporuke deportirane osobe, dok je s druge strane, iz gubitka časti (*dignitas*) proizlazila njezina nesposobnost za obavljanje javnih službi.³⁰⁰ Temeljem toga može se pretpostaviti kako se zapravo radilo o neodređenoj i općenitoj pravnoj nesposobnosti osobe osuđene na ovu kaznu koju bi se moglo smatrati gubitkom građanstva *sui generis*.³⁰¹ Dakle, moglo bi se reći da je kazna *deportatio* u razdoblju dominata proizvodila *amissio civitatis*.³⁰²

5. Zaključak

U ovome radu prikazan je razvoj kazne progonstva kroz tri razdoblja ustavno-političkih uređenja Rima: republike, principata te dominata. Razdoblje republike, koje je započelo 509.g.pr.n.e. svrgavanjem posljednjeg rimskog kralja, te trajalo do 27.g.pr.n.e. kada je na vlast došao August, obilježavao je bipolarni sustav kažnjavanja u kojem su jedine propisane kazne bile *poena capitis*, s jedne strane, te novčana kazna, s druge strane. Dobrovoljni egzil se u tom razdoblju javlja kao običajnopravna praksa utemeljena na ideji humanitas koja postupno dovodi do faktičnog ukidanja smrtne kazne. Naime, optuženik pred centurijatskom skupštinom u kapitalnom postupku mogao je do proglašenja posljednjeg glasa odlučnog za osudu dobrovoljno napustiti grad te otići u egzil u neki od gradova s kojima je Rim imao

²⁹⁷ Holtzendorff, F. von, op.cit., str. 141

²⁹⁸ Codex Theodosianus (9,32,1)

²⁹⁹ Jaramaz-Reskušić, I., op.cit., str. 549

³⁰⁰ Ibid.

³⁰¹ Ibid.

³⁰² Ibid.

sklopljen međunarodni sporazum o takvom pravu. Kao posljedica te prakse u relevantnim su vrelima zabilježena samo dva slučaja javnog pogubljenja osoba osuđenih pred centurijatskom skupštinom – M. Manliusa Capitolinusa i Sp. Cassiusa Vecellinusa – osuđenih za izdaju. Kako bi se osiguralo da se osuđenik neće vratiti u Rim nakon njegovog odlaska izricala se administrativna mjera *aqua et igni interdictio*. Ta mjera je obuhvaćala ne samo zabranu povratka u Rim, čije kršenje je bilo zapriječeno smrću, već i gubitak rimskog građanstva i konfiskaciju cjelokupne imovine osuđenika te se moglo smatrati kako je ona dobrovoljni egzil pretvarala u uvjetnu smrtnu kaznu. Dobrovoljni egzil potisnuo je sakralni karakter kapitalne kazne te naglasio njezinu preventivno-zastrašujuću svrhu. Sula je svojim reformama reorganizirao, ali i uveo nove *questiones perpetuae*, čime je stvoren nov sustav poena legis u kojem su fiksne kazne bile propisane zakonima te su se automatski primjenjivale bez mogućnosti sučeve diskrecijske ocjene. Bipolarni sustav kažnjavanja zadržan je do 63.g.pr.n.e. kada je Ciceron donio *lex Tullia de ambitu* kojom je *aqua et igni interdictio* propisao kao kaznu za kazneno djelo izborne korupcije te ju uzdigao sa razine samo običajnopravne prakse na razinu poene legis. Nedugo nakon toga ta je kazna raznim zakonima predviđena za kaznena djela poput ubojstva, svetogrđa, *maiestas*, osnivanja zabranjenih udruženja te *vis publica*. Dakle, u okviru sustava *questiones perpetuae* propisane kazne bile su smrtna kazna, novčana kazna te kazna progonstva. Uspostavom principata po Augustu, 27.g.pr.n.e. ponovno je došlo do brojnih promjena u rimskom kaznenom sustavu od kojih treba posebno izdvojiti uvođenje izvanrednog postupka *cognitio extra ordinem* u kojem je od Augusta do Hadrijana sudac imao maksimalnu diskreciju pri određivanju kazne te je mogao zanemariti *poenu legis*, dok je nakon razdoblja vladavine Hadrijana ta ovlast suca postupno ograničavana carskim konstitucijama koje su fiksno propisivale kaznu ili precizno određivale mogućnost njezine varijacije. U ovom razdoblju došlo je do nastanka dvije nove potpuno samostalne kazne egzila koje su se, u pravilu, izricale pripadnicima viših društvenih slojeva, odnosno *honestiores*, u okviru diferenciranog sustava kažnjavanja koji je predviđao različite kazne ovisno o društvenom statusu osuđenika. Stroža kazna, koja je podrazumijevala doživotno prisilno udaljšavanje osuđenika na udaljeni otok ili u pustinjsku oazu, bila je *deportatio in insulam*. Nužne posljedice te kazne, koje su ju činile tako oštrom, bile su i gubitak rimskog građanstva te konfiskacija cjelokupne imovine osuđenika. S druge strane, *relegatio* je bila kazna koja je mogla biti izrečena na ograničeno (od šest mjeseci do deset godina) ili neograničeno razdoblje te je podrazumijevala protjerivanje osuđenika na određeno mjesto. Ova kazna bila je blaža i češće korištena od prethodno spomenute *deportatio in insulam*, ali mogla je biti i pooštrena izricanjem konfiskacije osuđenikove imovine. Dolazak

cara Dioklecijana na vlast 284.g. označio je početak razdoblja dominata koje je trajalo do 565.g. i smrti cara Justinijana. Tijekom ovog razdoblja dolazi do uvođenja isključive primjene *cognitio extra ordinem* na području kaznene sudbenosti, a u skladu s teritorijalnom podjelom Rimskog Carstva kaznenu sudbenost imali su upravitelji provincija, vikari, prefekti praetorio te u Rimu *praefectus Urbi*, a kasnije i *praefectus Urbi Constantinopolitanae*. Kazna progonstva, oblikovana u razdoblju principata u okviru *cognitio extra ordinem*, u razdoblju dominata zadržala je kontinuitet u svojoj primjeni te ostala jedini oblik progonstva. Što se tiče terminologije korištene za označavanje ove kazne, razdoblje dominata obilježavala je nepreciznost i nedosljednost carskog zakonodavca koji je upotrebljavao tri srodna, ali sadržajno različita, izraza – *exilium*, *relegatio* i *deportatio*. Izraz *exilium* upotrebljavao se na razne načine, ponekad kako bi označio sadržaj relegacije ili deportacije, a ponekad se suprotstavljao upravo tim oblicima kazne progonstva. Dakle, carski zakonodavac je tim izrazom obuhvaćao bilo kakvo udaljavanje osuđenika iz zajednice, bilo da je ono manje ili više teško, privremeno ili trajno. U ovom razdoblju također dolazi do znatnog smanjenja klasične distinkcije između *deportatio* i *relegatio* kao dva oblika izvanredne kazne progonstva. Izraz *relegatio* carski zakonodavac je koristio vrlo rijetko, a kada ga ipak je upotrijebio njime je označavao kratkotrajno progonstvo u trajanju od jedne ili dvije godine, u pravilu propisano za pripadnike *honestiores*, koje je, za razliku od razdoblja principata, mogla slijediti i konfiskacija polovine osuđenikove imovine iako nije bilo neograničenog trajanja. Izraz *deportatio* najčešće je korišten u razdoblju dominata te je došlo do proširenja polja primjene te kazne, pa čak i izvan područja kaznenog prava u užem smislu, na razna kršenja odredbi upravno-pravnog i građanskopravnog karaktera. Obilježja te kazne formirana u klasičnom razdoblju zadržala su se i u carskom zakonodavstvu kao njezine uobičajene, ali ne i nužne, karakteristike. *Deportatio* se i dalje izdržavala na udaljenim otocima, bila je trajna kazna te ju je pratila konfiskacija cjelokupne imovine osuđenika uz ustupanje određenih njenih dijelova osuđenikovim srodnicima. Deportiranu osobu pogađala je i pravna nesposobnost koja bi se mogla smatrati gubitkom građanstva *sui generis*.

6. Literatura

1. Alessi, P. T.; Reinhold, M., *The Golden age of Augustus*, Toronto, Sarasota, 1978.
2. Bauman, R. A., *Crime and Punishment in Ancient Rome*, London, New York, 1996.
3. Bauman, R. A., *Human Rights in Ancient Rome*, New York, 2000.
4. Berger, A., *An Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Transactions of the American Philosophical Society, Philadelphia, 1953.
5. Brasiello, U., *La repressione penale in diritto romano*, Napulj, 1937.
6. Cardascia, G., L'apparition dans le droit des classes d'"honestiores" et d'"humiliores" (Suite), *Revue historique de droit français et étranger*, vol. 27, 1950., str. 461-485
7. Crifó, G., *Exilica causa, quae adversus exulem agitur. Problemi dell'aqua et igni interdictio. u: Du châtement dans la cité. Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique (Table ronde de Rome, 9-11 novembre 1982)*, Rim, 1984., str. 453-497
8. Crifó, G., *Ricerche sull' „exilium“ nel periodo repubblicano*, Milan, 1961.
9. Dupont, C., *Le droit criminel dans les constitutions de Constantin. Les peines*, vol. II, Lille, 1955.
10. Ferrini, C., *Dritto penale romano. Esposizione storica e dottrinale*, Milan, 1984.
11. Garnsey, P., *Social status and legal privilege in the Roman Empire*, Oxfröd, 1970.
12. Grasmück, E. L., *Exilium. Untersuchungen zur Verbannung in der Antike*, Paderborn-München-Beč-Zürich, 1978.
13. Hartmann, L. M., *Aquae et ignis interdiction*, *Paulys Realencyclopädie der classichen Altertumswissenschaft*, bd. II,1, Stuttgart, 1895., str. 308-310
14. Holtzendorff, F. von, *Die Deportationsstrafe im römischen Altertum*, Leipzig, 1859
15. Jaramaz-Reskušić, I., Medančić, T., *Cognitio extra ordinem u rimskom pravu*, *Pravnik*, vol. 40, br. 82, 2006., str. 71-109
16. Jaramaz-Reskušić, I., Milotić I., *Islands of Exile in Roman Criminal Policy*, *Ius Romanum*, vol. II, 2021., str. 132-151
17. Jaramaz-Reskušić, I., *Kaznenopravni sustav u antičkom Rimu*, Zagreb, 2003.
18. Jones, A.H.M., *The criminal courts of the Roman republic and Principate*, Oxford, 1972.
19. Kelly, G. P., *A history of exile in the Roman republic*, New York, 2006.
20. Kleinfeller, P., s.v. *Exilium*, *Paulys Realencyclopädie der classichen Altertumswissenschaft*, bd. VI, 2, Stuttgart, 1909., str. 1683-1685
21. Kleinfeller, P., s.v. *Deportatio in insulam*, *Paulys Realencyclopädie der classichen Altertumswissenschaft*, bd. V,1, Stuttgart, 1905., str. 231-233

22. Kleinfeller, P., s.v. Relegatio, Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, bd. V,1, Stuttgart, 1914., str. 564-565
23. Levick, B. M., Poena Legis Maiestatis, Historia, vol. 28, br. 3, 1979., str. 358-379
24. Levy E., Die römische Kapitalstrafe, Heidelberg, 1931.
25. Mommsen, T., Römisches Stafrecht, Leipzig, 1899.
26. Pugliese, G. Dritto penale romano, par. IV, u: Arangio-Ruiz, V.- Guarino, A. – Pugliese, G., Il dritto romano: la contituzione – caratteri, fonti – diritto privato – diritto criminale, Rim, 1980., str. 249-341
27. Singh-Masuda, N. R., Exilium Romanum: Exile, Politics and Personal Experience From 58 BC to AD 68, doktorska disertacija, Warwick, 1996.
28. Smith, W. (Ur.), Dictionary of Greek and Roman biography and mythology, Boston, 1867.
29. Strachan-Davidson, J. L., Problems of the Roman criminal law, vol. I-II, Oxford, 1912.
30. Washburn, D. A., Banishment in the Later Roman Empire, 284-476 CE, New York, London, 2013.

7. Izvori

1. Codex Iustinianus <http://thelatinlibrary.com/justinian.html>
2. Codex Theodosianus <https://www.thelatinlibrary.com/theodosius.html>
3. Ciceron, M. T., De officiis <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/off.shtml>
4. Ciceron, M. T., Pro Caecina <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/caecina.shtml>
5. Ciceron, M. T., Pro Murena <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/murena.shtml>
6. Digesta <http://thelatinlibrary.com/justinian.html>
7. Dion Kasije, Historia Romana
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0593>
8. Gaj, Institutionum commentarius primus <https://www.thelatinlibrary.com/gaius1.html>
9. Livije, Ab urbe condita <http://www.thelatinlibrary.com/liv.html>
10. Novella Iustiniani 134 <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/Nov134.htm>
11. Paul, Sententiae https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/paulus_Scott.html
12. Plinije Stariji, Naturalis historia
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0138>
13. Polibije, Historiae
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0233>
14. Salustije, De Catilinae coniuratione
<https://www.forumromanum.org/literature/sallust/catilina.html>
15. Svetonije, G. T., Dvanaest rimskih careva, Rijeka, 1978.
16. Tacit, K., Annales <http://www.thelatinlibrary.com/tac.html>
17. Valerije Maximus, Factorum ac dictorum memorabilium
<http://www.thelatinlibrary.com/valmax.html>